

BRÎNDUȘA GOREA

OANA VOICA NAGY

IOANA TONCEAN-LUIERAN

EDUCAȚIA JURIDICĂ ONLINE

OPORTUNITĂȚI ȘI PROVOCĂRI

MARTIE 2021

Cuprins

Rezumat	1
Mulțumiri	3
I. Informații preliminare	4
1. Contextul, scopul și obiectivele cercetării	4
2. Metodologia de lucru	5
3. Date privind respondenții	6
II. Rezultatele studiului	11
1. Avantaje și oportunități oferite de educația juridică online	11
2. Dezavantaje și provocări ale educației juridice online	15
3. Calitatea educației juridice online	21
4. Utilizarea platformelor de învățare online	24
5. Menținerea motivației pentru învățarea online	26
6. Continuarea activității didactice în regim online	28
7. Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane	30
III. Concluzii și recomandări	33
1. Sinteză privind avantajele educației juridice online	33
2. Sinteză privind dezavantajele educației juridice online	34
3. Adaptarea educației juridice la sistemul online	36
4. Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane	38
Indexul reprezentărilor grafice	40
Indexul tabelelor comparative	40

Rezumat

Studiul de față reprezintă o încercare de radiografie a unui an de învățământ online în domeniul juridic, desfășurat la Facultatea de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș.

Cercetarea pe care se bazează această lucrare a debutat ca un dialog informal între profesorii facultății, precum și între aceștia și studenți, având ca scop imediat identificarea unor soluții optime pentru a face față situației inedite cu care ne-am confruntat cu toții, o dată cu debutul pandemiei de COVID-19 și imposibilitatea desfășurării activităților didactice față în față. În lunile ce au urmat, studenți și profesori ne-am adaptat, deopotrivă, noului mediu educațional și i-am descoperit, treptat, nu doar inconvenientele și constrângerile, ci și oportunitățile și avantajele pe care le oferă. Discuțiile pe aceste teme au continuat în cadrul facultății și au devenit tot mai structurate, în încercarea de a transforma ceea ce inițial a fost o soluție „de avarie”, într-un sistem educațional coerent, eficient, inovativ și la cele mai înalte standarde calitative. Acest demers a generat o serie de întrebări concrete, la care am dorit să aflăm răspunsurile oneste ale celor direct implicați și interesați. În consecință, am propus studenților și cadrelor didactice ale facultății noastre câte un chestionar, cu ajutorul căruia am încercat să identificăm cu ce probleme se confruntă în noul mediu educațional online, dacă acestea le-a adus și motive de satisfacție și care anume, care este optica respondenților cu privire la calitatea și viitorul educației juridice online.

Rezultatele pe care le-am obținut în urma acestei cercetări sunt, în opinia noastră, de interes larg și depășesc cadrul strict al Facultății în cadrul căreia s-a realizat. Credem că majoritatea răspunsurilor pe care le-am primit, atât din partea studenților, cât și din partea profesorilor, pot fi extrapolate la nivelul întregului învățământ juridic superior din România. Este posibil ca studiul de față să se dovedească util și altor actori și decidenți din educație, indiferent de domeniul sau nivelul de învățământ în care activează, întrucât multe dintre concluziile la care am ajuns sunt legate de aspecte generale, precum calitatea educației online, utilizarea platformelor electronice de învățare, menținerea motivației pentru învățarea online sau nevoia de inovare în educație, de adaptare a învățământului la progresul tehnologic.

Dincolo de concluziile și recomandările pe care am încercat să le formulăm în urma cercetării pe care am realizat-o, există numeroase subiecte de reflecție asupra cărora credem că ne putem apleca, având ca punct de pornire studiul de față. Ne putem întreba, de pildă, dacă nu cumva acest an de pandemie reprezintă (sau ar putea să reprezinte, sau ar trebui să reprezinte) o „placă turnantă” între vechi și nou în educație. Mai este învățământul tradițional la înălțimea exigențelor contemporane? Mai pot răspunde vechile metode de predare – învățare – evaluare cerințelor viitorului tot mai tehnologizat? Ce semnificație profundă, axiologică, are astăzi clasică aulă universitară în viziunea studenților și a profesorilor, ce semnificație va avea mâine?

În mod surprinzător, doar 11,82% dintre studenții chestionați apreciază ca fiind un avantaj faptul că educația online oferă posibilitatea utilizării altor mijloace de studiu decât cele tradiționale (și acces la resurse educaționale suplimentare), spre deosebire de nu mai puțin de 40% dintre respondenții profesori. De asemenea, doar 74,55% dintre studenți consideră că este necesar ca educația juridică să se adapteze la schimbările din lumea contemporană, față de 100% dintre cadrele didactice. Ar trebui ca aceste decalaje să ne pună pe gânduri? Pot ele sugera nevoia unei „para-educații”, a unei educații despre ce înseamnă în mod real educația?

50% dintre studenții chestionați se plâng de problemele de concentrare sau distragere a atenției în mediul online, în timp ce niciunul dintre profesorii chestionați nu au declarat că se concentrează mai greu asupra sarcinilor didactice decât în sala de curs. O explicație la îndemână vine din maturitatea și profesionalismul celor din urmă, care și-au exersat vreme îndelungată abilitățile de concentrare mintală și focalizare a atenției, atât în calitate de cadre didactice, cât și – în majoritatea cazurilor – în calitate de profesioniști ai Dreptului. Merită însă să ne întrebăm dacă (așa cum cele mai recente studii de neuroplasticitate o sugerează) efectele internetului asupra creierului uman nu sunt cumva mai profunde decât ne așteptăm, iar superficialitatea pe care acest mediu de comunicare o implică nu are cumva un impact major asupra educației noilor generații. Dacă studenților le este mai dificil să își păstreze vigilența mintală, respectiv focalizarea asupra subiectului, ar trebui profesorii să apeleze la metode inovative pentru a le capta atenția? Dacă da, răspunsul este valabil doar în mediul virtual, sau trebuie regândită întreaga strategie de menținere a interesului pentru educație?

Ce așteptări au, în definitiv, tinerii beneficiari ai educației? Majoritatea studenților chestionați (77,27%) consideră că cel mai important avantaj al educației online este acela că activitatea de predare-învățare-evaluare se poate desfășura din orice locație, nefiind necesară prezența lor fizică în campus, iar 51,81% dintre aceștia apreciază că educația juridică online se ridică la același nivel calitativ ca și cea tradițională sau chiar o depășește.

Pe de altă parte, 73,33% dintre cadrele didactice chestionate se plâng de lipsa feedback-ului din partea studenților. Nu toți studenții pornesc camera video în timpul cursurilor și seminarelor sau le „audiază” în timp ce șofează sau sunt implicați în alte activități, posibilități pe care 20,91% dintre studenți le apreciază ca fiind avantaje al învățământului online. Or reacția studenților la modul cum decurge cursul sau activitatea aplicativă este un factor extrem de important în auto-ajustarea deciziilor didactice pe care profesorul le ia pe loc, în timpul activității. Lipsa de feedback, inclusiv nonverbal, face mai dificilă adaptarea prestației profesorului la dinamica grupei de studenți cu care lucrează și poate duce la scăderea performanței didactice. Nu este surprinzător, din această perspectivă, faptul că niciun cadru didactic chestionat nu se declară mai odihnit în această perioadă, consumul nervos necesar pentru pregătirea și susținerea activităților online fiind superior.

Procentele de mai sus ne pot face să ne întrebăm dacă nu cumva cei doi parteneri educaționali tradiționali, învățătorul și învățăcelul, au așteptări reciproce tot mai diferite. Este posibil ca studenții să aspire (chiar fără s-o declare expres) spre un învățământ de tip „TikTok” sau „YouTube”? Sau poate nu se mai simt suficient de „seduși” de profesori? Poate profesorii nu se mai simt suficient de respectați, de apreciați? Ar trebui oare ca rolul lor tradițional în relația cu studenții să împrumute ceva din aura unui „influencer” de pe Instagram, să ofere „conținut” atractiv tinerei generații, să găsească canale mai seducătoare de transmitere a cunoașterii, să îi transforme pe studenți în „followers”? Va fi profesorul secolului XXI mai degrabă un „showman”, al cărui succes profesional va fi evaluat în funcție de popularitate?

În general, în ce termeni ar trebui să apreciem „succesul” sau „eșecul” procesului didactic, cum îi putem evalua, în mod realist și onest, progresele și rezultatele?

Indiferent de posibilele răspunsuri la asemenea întrebări, deși pandemia va trece, putem presupune că învățământul online nu va fi abandonat în România. Ceea ce pentru universități dintre cele mai prestigioase din Occident era deja o formulă educațională implementată cu succes, poate deveni și în țara noastră o soluție funcțională, care să servească interesele actuale și viitoare ale tuturor actorilor din educație, nu doar o soluție de criză. Marea majoritate a respondenților noștri (60,91% dintre studenți și 80% dintre cadrele didactice) optează pentru continuarea activității didactice în regim parțial online și parțial față în față, după încheierea pandemiei.

Universitățile care înțeleg (chiar și silit de împrejurări de criză) că mediul educațional tradițional nu mai poate satisface integral nevoile contemporane de învățare (cel puțin, nu în cazul educației adulților), pot avea un avantaj competitiv față de altele, care se complac în așteptarea revenirii la „normalitate”. Credem că, pentru toți cei interesați de performanța învățământului superior, aceasta poate fi o cursă câștigată sau pierdută.

Ne exprimăm speranța că studiul de față va inspira noi căi de dialog inter-instituțional și va contribui la identificarea unor soluții mature, realiste și lipsite de prejudecăți, la provocările mai vechi și mai noi cu care se confruntă nu doar educația juridică din România, ci întreaga noastră viață academică.

Mulțumiri

Autoarele acestui studiu doresc să mulțumească studenților și profesorilor Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș, pentru timpul alocat completării chestionarelor, pentru interesul și implicarea lor.

Recunoștința noastră se îndreaptă și spre departamentul IT al universității, în special către domnul ing. Ionuț Boer, fără al cărui sprijin, suport și efort creativ ne-ar fi fost mult mai dificil să utilizăm chestionarul online și să prelucrăm datele culese.

I. Informații preliminare

1. Contextul, scopul și obiectivele cercetării

Începând cu data de 17 martie 2020, Universitatea „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș a decis suspendarea tuturor activităților față în față și transferarea lor în spațiul virtual, pentru respectarea măsurilor de distanțare fizică impuse de pandemia de COVID-19¹. Facultatea de Drept, alături de celelalte facultăți și departamente ale universității, a fost nevoită să se adapteze acestei noi realități sociale. Am căutat să identificăm cele mai bune soluții și metode, pentru a continua să oferim studenților noștri educație juridică de cel mai înalt nivel, chiar și în condițiile de noutate absolută a sistemului de predare – învățare – evaluare online.

La mai puțin de un an de la începutul acestei situații de criză, autoarele studiului de față și-au propus să afle ce impact a avut ea asupra principalilor actori ai actului educațional desfășurat în cadrul Facultății de Drept – studenți și profesori, cum sunt privite de către aceștia avantajele și dezavantajele acestei situații inedite, reprezentate de educația juridică online, și în ce măsură pot fi transformate în oportunități provocările sale inerente. De asemenea, confruntarea, devenită inevitabilă, cu utilizarea tehnologiei informatice în cadrul procesului educațional ne-a făcut să reflectăm din nou, dintr-o perspectivă mai actuală, asupra imperativului adaptării educației juridice la exigențele unei lumi în continuă schimbare.

În consecință, cercetarea pe care am realizat-o a avut patru obiective principale:

(1) Să analizăm avantajele pe care le aduce educația juridică online, inclusiv oportunitatea menținerii acestui sistem și după încheierea pandemiei;

(2) Să studiem dezavantajele și riscurile educației juridice online, precum și să aducem propuneri de remediere / ținere sub control a acestora;

(3) Să identificăm și să examinăm principalii indicatori de succes / eșec în demersul de adaptare la metodele online de predare, învățare și evaluare, la nivelul Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș;

(4) Să explorăm noi valențe ale procesului de adaptare a educației juridice la realitățile lumii contemporane (comunicarea și documentarea online, economia digitală, schimbările tehnologice, Inteligența Artificială etc.).

Rezultatele studiului de față pot fi de interes imediat pentru studenții și profesorii facultății noastre, dar credem că pot fi extrapolate și la nivelul întregii universități, ca elemente de suport în efortul de sporire a performanței academice și de adaptare a ofertei sale educaționale la viața socială în continuă transformare.

Criza epidemiologică pe care o traversăm a adus pierderi de vieți, boală și suferință, izolare și restrângere a libertăților civile, îngrijorări, temeri și suferințe. Domeniul educației a fost, în acest an de criză, printre cele mai expuse frământărilor și controverselor din societate. Poate educația online să înlocuiască învățământul tradițional? Ar trebui să o facă, pe termen lung? Cu ce beneficii, cu ce riscuri? Se poate ridica la aceleași standarde calitative ca și educația față în față? Ar trebui, poate, să ne revizuim intențiile, atitudinile și așteptările cu privire la educația secolului XXI?

România nu a fost printre cele mai pregătite țări de pe mapamond, pentru a se adapta subit nevoii de transpunere a procesului educațional în mediul virtual. Deși necesitatea debirocratizării și digitalizării educației este dezbătută deja de mult timp în societatea

¹ Tehnic vorbind, virusul se numește „SARS-CoV-2”, iar boala provocată de acesta – COVID-19 („CORona Virus Disease”, unde 19 e anul apariției), la fel cum HIV e virusul, iar SIDA este boala.

românească², politica legislativă a statului nostru a mizat în foarte mică măsură pe investiția în tehnologiile digitale în educație (și nu numai). Învățământul superior din România a fost poate mai pregătit să se adapteze noului context social adus de pandemia, grație autonomiei universitare de care se bucură instituțiile academice. Comparativ, însă, cu situația unor universități de prestigiu din S.U.A. și Europa, care oferă de mulți ani și o componentă online a serviciilor lor educaționale, universitățile din România au resimțit mai puternic schimbarea de paradigmă și au fost nevoite să depună mai multe eforturi de adaptare.

Sperăm că cercetarea noastră și-a depășit obiectivele inițiale, focalizate pe analiza situației Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș, iar concluziile sale ar putea fi utile și altor actori și decidenți din educație.

2. Metodologia de lucru

Studiul s-a desfășurat în perioada noiembrie 2020 – februarie 2021 și s-a bazat, în cea mai mare măsură, pe răspunsurile oferite de 110 studenți și 15 profesori ai Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș, la chestionarele care au fost pregătite pentru fiecare dintre aceste două categorii de parteneri educaționali. Chestionarele au fost publicate pe platforma Microsoft Teams în data de 24.11.2020, iar studenții și cadrele didactice au putut să răspundă până în data de 18.12.2021³.

Chestionarele propuse nu au evitat întrebările dificile, susceptibile să aducă răspunsuri ce ne-ar putea crea o stare de disconfort. Dimpotrivă, am căutat maxima onestitate și am dorit să evaluăm situația reală a educației juridice online, astfel încât să pornim de la premise corecte în extragerea unor concluzii și formularea unor recomandări.

Majoritatea variantelor de răspuns propuse studenților și cadrelor didactice au fost gândite în oglindă, pentru a permite o analiză comparativă a opticii pe care o au aceste două categorii de actori asupra învățământului juridic online. Pentru acuratețe metodologică și adecvare logică, unele întrebări au fost adresate exclusiv studenților, iar altele exclusiv profesorilor, deși scopul urmărit a fost în multe cazuri același.

Autorii acestui studiu, nefiind de profesie sociologi, își asumă riscul unor eventuale erori metodologice și se declară deschiși la orice critici și sugestii venite din partea celor mai calificați în realizarea de anchete sociologice. Menționăm, totuși, că scopul nostru nu a fost să realizăm o veritabilă cercetare sociologică, ci mai degrabă „să luăm pulsul” vieții academice din cadrul facultății noastre, în această perioadă de învățământ desfășurat exclusiv online, și să desprindem câteva concluzii și recomandări, în speranța că acestea vor fi utile pentru menținerea educației juridice la cele mai înalte standarde.

Date valoroase privind modul cum este percepută educația juridică online am cules nu doar din răspunsurile la aceste chestionare, ci și din discuțiile libere purtate în mod direct cu studenții și colegii din facultate, fie într-un context mai formal (de exemplu, cu ocazia Simpozionului științific organizat de universitate în data de 24 noiembrie 2020, în cadrul căruia Facultatea de Drept a propus workshop-ul cu tema „Educația juridică online – oportunități și provocări”), fie în împrejurări precum ședințele de plen ale facultății,

² A se vedea, de exemplu, studiul din 2016, intitulat „Reducerea birocrăției în școlile din România. Soluții legislative pentru digitalizarea educației”, disponibil online aici: <http://oameniliberi.com/proiecte/reducerea-birocratiei-din-scoli-prin-digitalizare/>.

³ Cele două chestionare în discuție pot fi accesate aici:

[Chestionarul pentru cadrele didactice](#)

[Chestionarul pentru studenți și masteranzi](#)

convorbirile telefonice și corespondențele electronice purtate pentru rezolvarea unor probleme punctuale semnalate de studenți și / sau profesori etc.

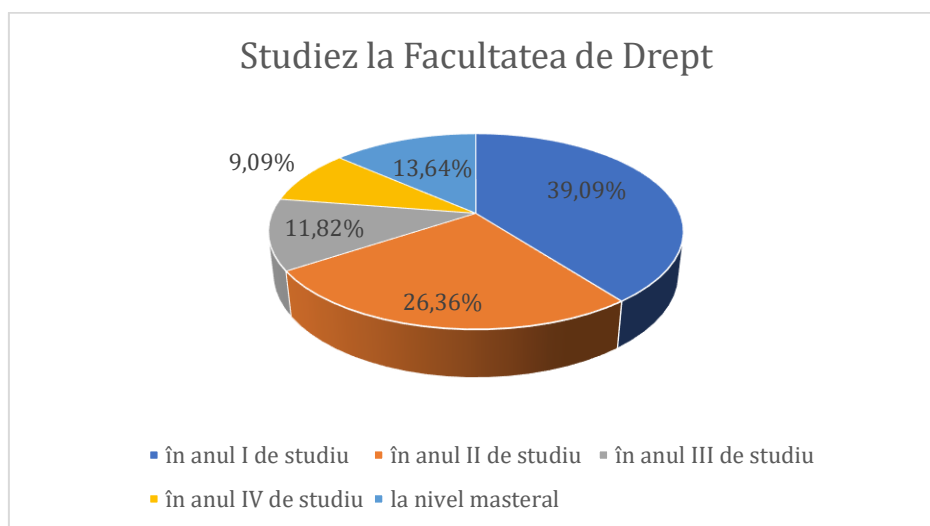
3. Date privind respondenții

Așa cum am arătat mai sus, grupul pe care ne-am desfășurat cercetarea a fost format, pe de o parte, din studenții și masteranzii Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș și, pe de altă parte, din profesorii care activează în cadrul facultății noastre, în calitate de titulari sau cadre didactice asociate.

3.1. Date privind respondenții studenți

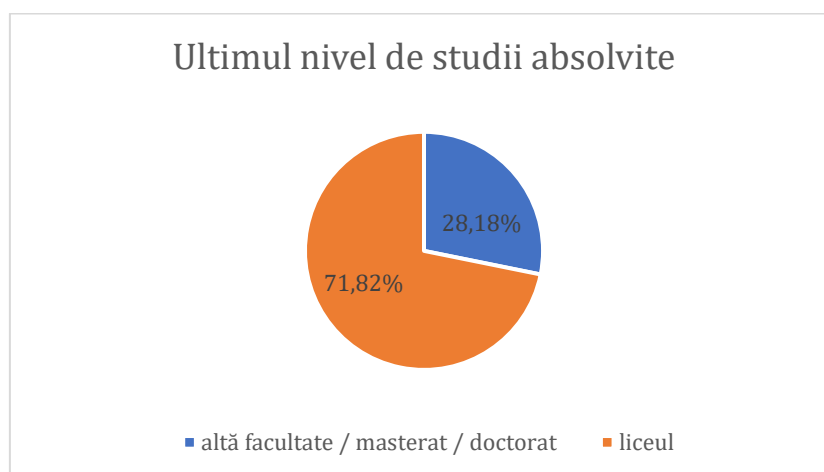
Din totalul de 329 studenți și masteranzi activi ai Facultății de Drept, 110 au oferit răspunsuri la chestionarul ce le-a fost propus de autoarele studiului, ceea ce reprezintă 33,43%.

Dintre aceștia, 39,09% sunt studenți în anul I, 26,36% în anul II, 11,82% în anul III, 9,09% în anul IV, iar 13,64% studenți masteranzi, așa cum se poate observa în imaginea de mai jos.

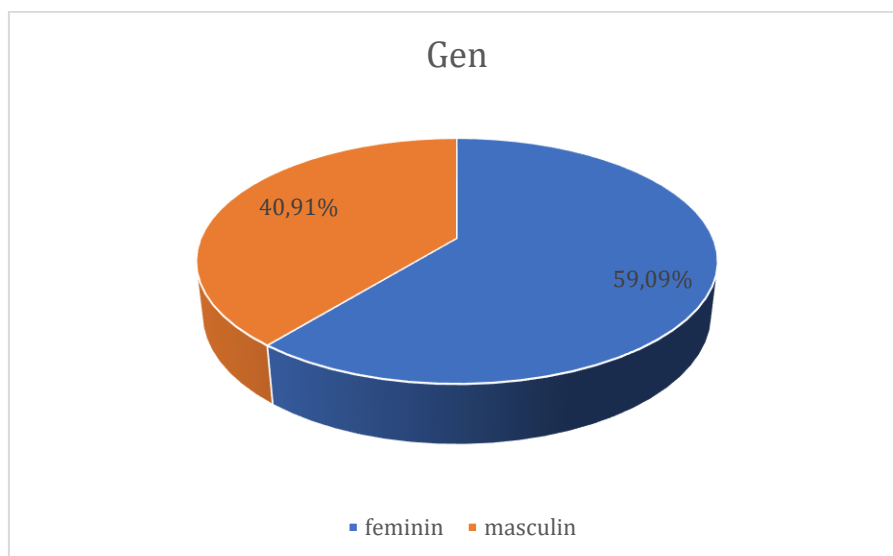
Grafic nr. 1 – Distribuția respondenților studenți pe ani de studiu

Pentru majoritatea respondenților studenți (71,82%), ultimul nivel de studii absolvite este liceul:

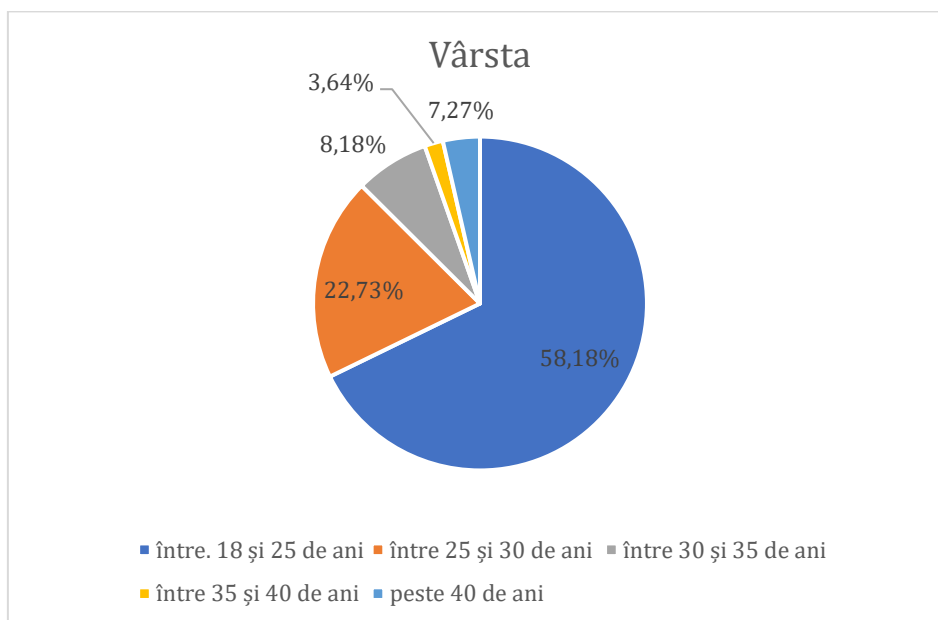
Grafic nr. 2 – Distribuția respondenților studenți în funcție de ultimul nivel de studii absolvite

59,09% dintre studenții și masteranzii care au răspuns la chestionar sunt de gen feminin, iar diferența de 40,91% - de gen masculin:

Grafic nr. 3 – Distribuția pe genuri a respondenților studenți

În ce privește vârsta studenților și masteranzilor care au participat la studiu, 58,18% reprezintă studenți cu vârsta cuprinsă între 18 și 25 de ani, 22,73% sunt studenți cu vârsta cuprinsă între 25 și 30 de ani, 8,18% studenți cu vârsta cuprinsă între 30 și 35 de ani, 7,27% studenți cu vârsta cuprinsă între 35 și 40 de ani, iar 3,64% studenți cu vârsta peste 40 de ani, așa cum se poate observa în graficul următor:

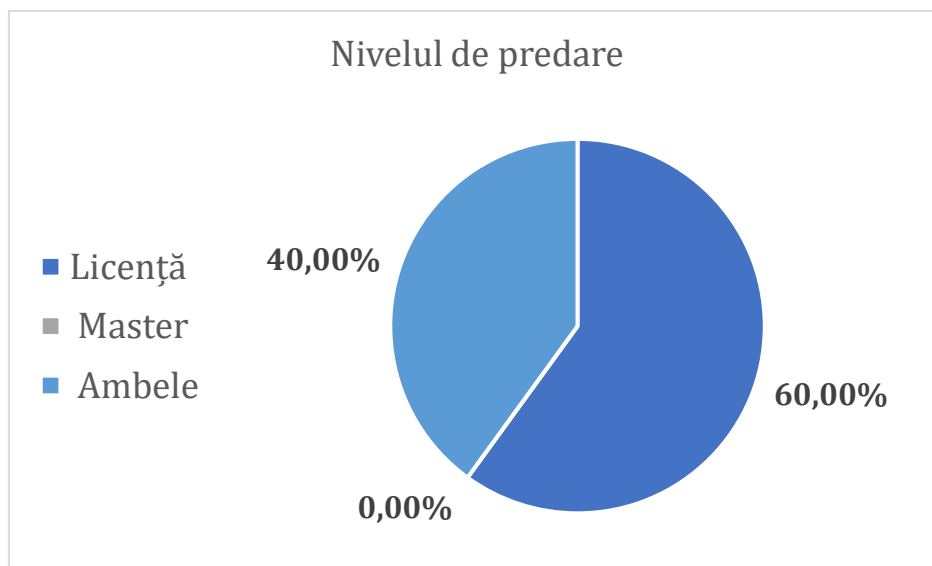

Grafic nr. 4 – Distribuția respondenților studenți pe grupe de vârstă

3.2. Date privind respondenții cadre didactice

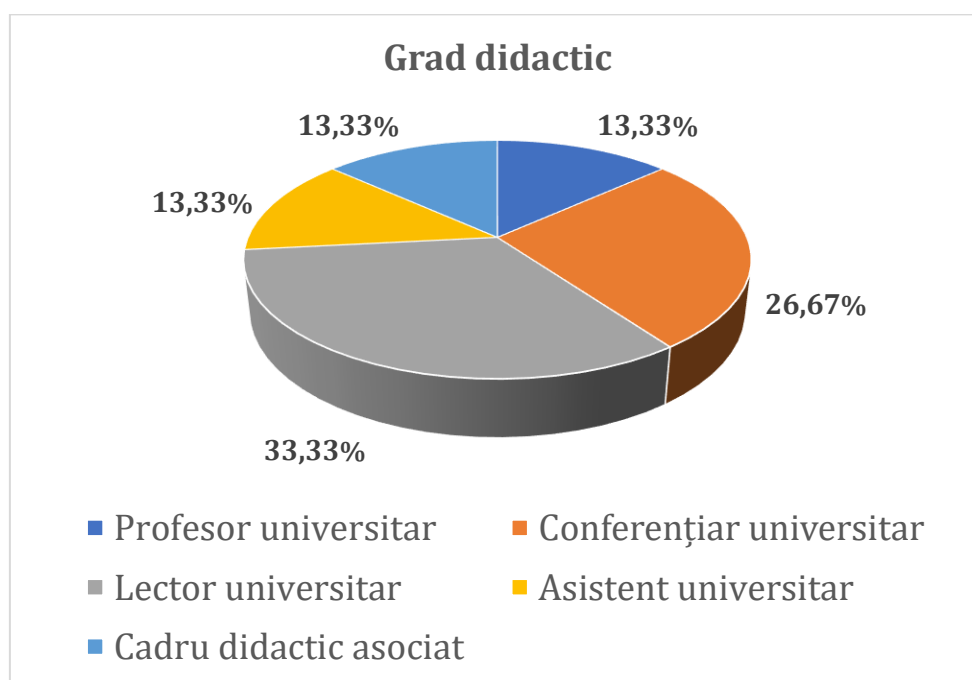
Din totalul de 17 cadre didactice care activează în prezent în cadrul Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș, în calitate de titulari sau cadre didactice asociate, 15 au avut amabilitatea de a răspunde la chestionarul ce le-a fost adresat, ceea ce reprezintă 88,23%.

Dintre aceștia, 60,00% predau exclusiv la nivel licență, în timp ce 40,00% susțin activități didactice atât la nivel licență, cât și la nivel masteral, așa cum se poate observa în imaginea de mai jos.

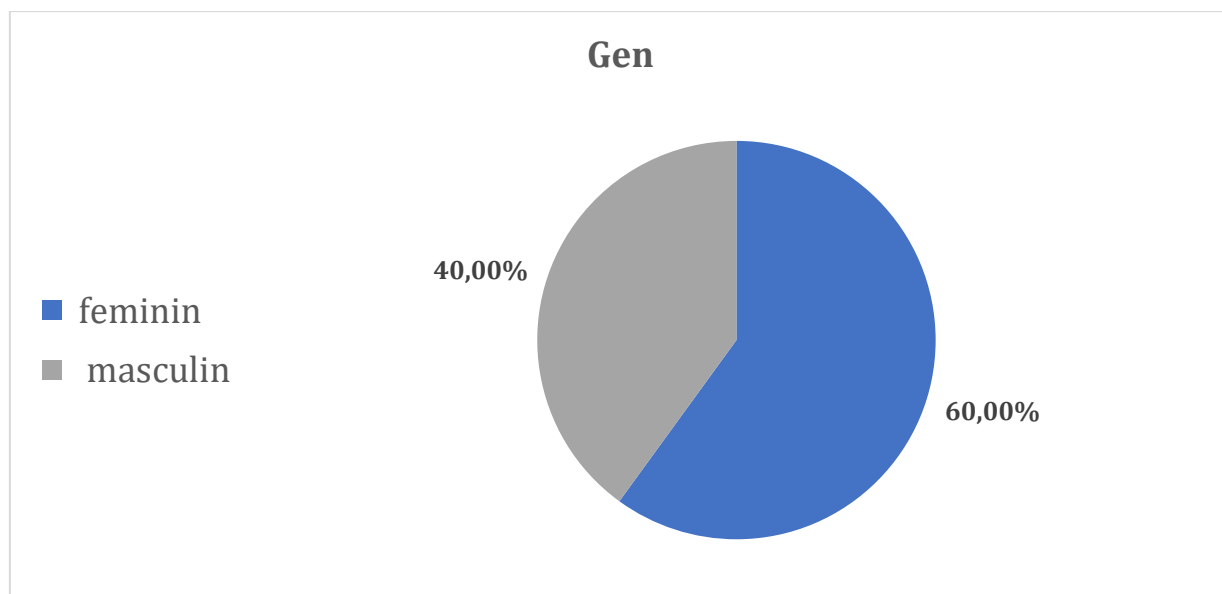
Grafic nr. 5 - Distribuția respondenților profesori în funcție de nivelul la care predau

Distribuția pe grade didactice a profesorilor respondenți se prezintă după cum urmează: profesori universitari - 13,33%, conferențieri universitari - 26,67%, lectori universitari - 33,33%, asistenți universitari - 13,33% și cadre didactice asociate - 13,33%.

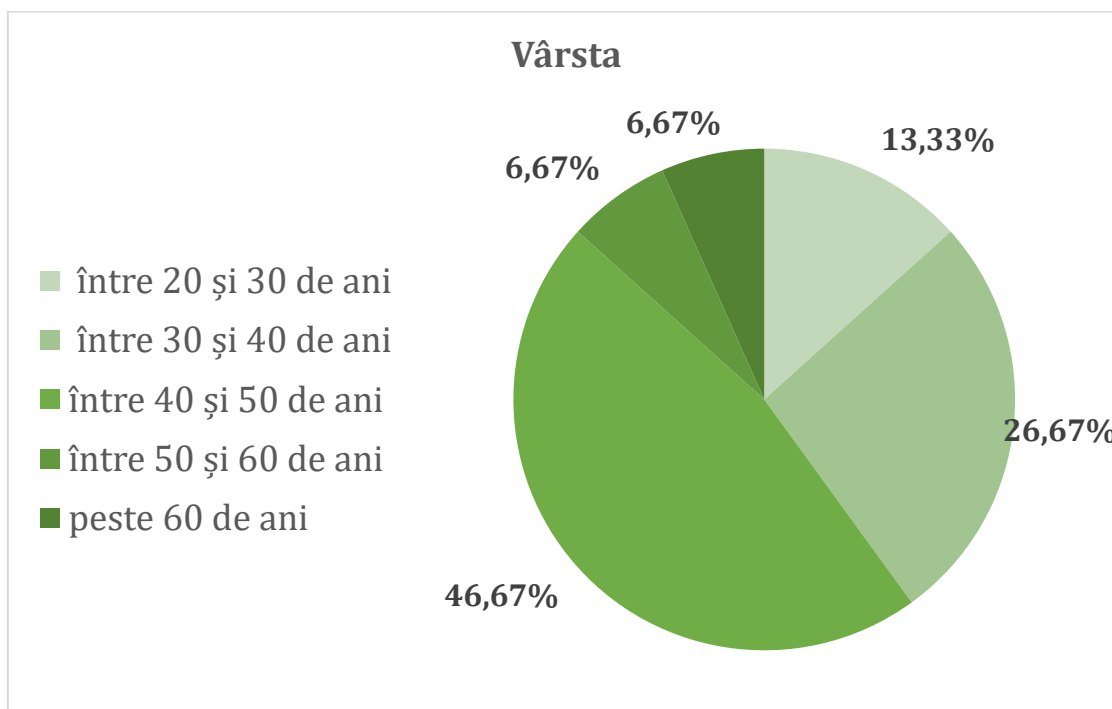
Grafic nr. 6 - Distribuția respondenților profesori pe grade didactice

Dintre cadrele didactice respondente, 60,00% sunt de gen feminin și 40,00% de gen masculin, după cum se poate observa și din reprezentarea grafică de mai jos.

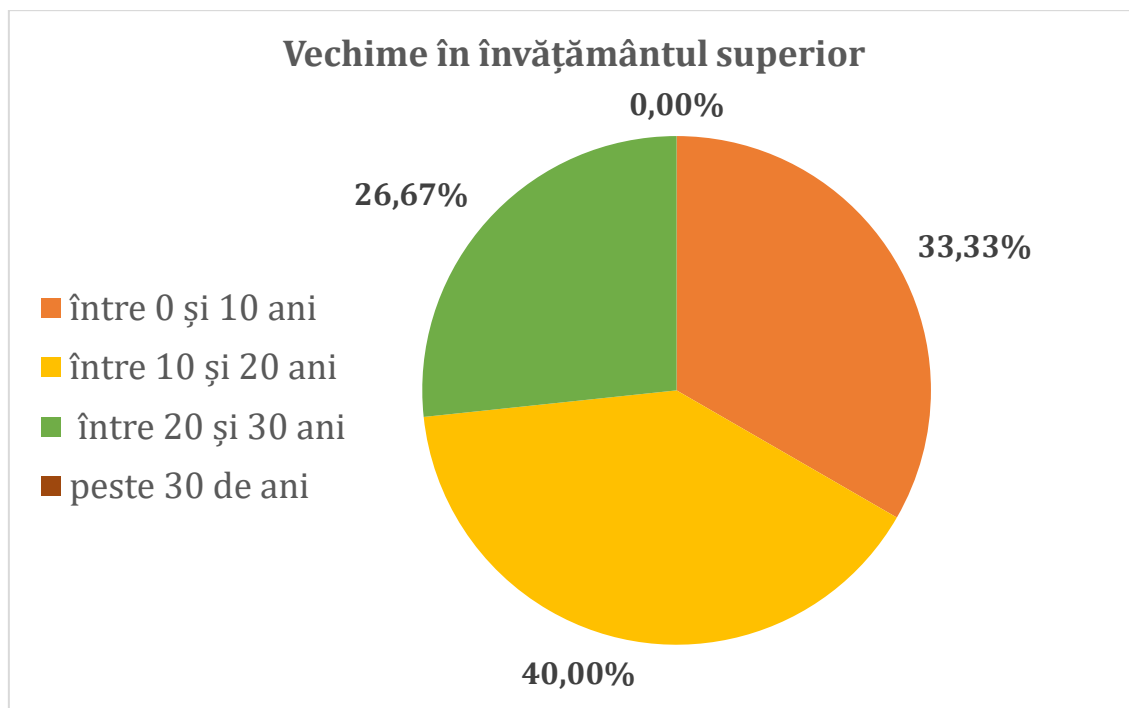
Grafic nr. 7 - Distribuția respondenților profesori pe genuri

În ce privește vârsta respondenților cadre didactice, 13,33% reprezintă cadre didactice cu vârsta cuprinsă între 20 și 30 de ani, 26,67% sunt cadre didactice cu vârsta cuprinsă între 30 și 40 de ani, 46,67% cadre didactice cu vârsta cuprinsă între 40 și 50 de ani, 6,67% cadre didactice cu vârsta cuprinsă între 50 și 60 de ani, iar 6,67% cadre didactice cu vârsta peste 60 de ani, conform graficului de mai jos.

Grafic nr. 8 - Distribuția respondenților profesori pe grupuri de vârstă

26,67% dintre respondenții profesori au o vechime în învățământul superior între 20 și 30 de ani, 40,00% dintre acestea – între 10 și 20 de ani, în timp ce 33,33% dintre cei care au răspuns la chestionar activează în învățământul superior de mai puțin de 10 ani. Graficul de mai jos sintetizează datele privind distribuția respondenților profesori în funcție de vechimea în activitatea academică.

Grafic nr. 9 – Distribuția respondenților profesori în funcție de vechimea în activitatea academică

II. Rezultatele studiului

Cercetarea pe care am realizat-o a avut patru obiective principale:

1. Să analizăm avantajele pe care le aduce educația juridică online, inclusiv oportunitatea menținerii acestui sistem și după încheierea pandemiei;
2. Să studiem dezavantajele și riscurile educației juridice online, precum și să aducem propuneri de remediere / ținere sub control a acestora;
3. Să identificăm și să examinăm principalii indicatori de succes / eșec în demersul de adaptare la metodele online de predare, învățare și evaluare, nivelul Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș;
4. Să explorăm noi valențe ale necesității de adaptare a educației juridice la realitățile lumii contemporane (comunicarea și documentarea online, economia digitală, schimbările tehnologice, Inteligența Artificială etc.).

În scopul atingerii acestor obiective, am adresat studenților și cadrelor didactice șapte categorii de întrebări, care au urmărit să afle opinia respondenților cu privire la următoarele aspecte:

1. Avantaje și oportunități oferite de educația juridică online
2. Dezavantaje și provocări ale educației juridice online
3. Calitatea educației juridice online
4. Utilizarea platformelor de învățare online
5. Menținerea motivației pentru învățarea online
6. Continuarea activității didactice în regim online
7. Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane

Așa cum am arătat, majoritatea variantelor de răspuns propuse studenților și cadrelor didactice au fost gândite în oglindă, pentru a permite o analiză comparativă a opțiunii pe care o au aceste două categorii de actori asupra învățământului juridic online. Pentru acuratețe metodologică și adecvare logică, unele întrebări au fost adresate exclusiv studenților, iar altele exclusiv profesorilor, deși scopul urmărit a fost în multe cazuri același.

Vom prezenta în continuare analiza răspunsurilor oferite de cele două categorii de respondenți la aceste întrebări.

1. Avantaje și oportunități oferite de educația juridică online

Am adresat întrebarea privind avantajele și oportunitățile oferite de educația juridică online atât studenților, cât și cadrelor didactice ale Facultății de Drept, oferind respondenților zece variante de răspuns predefinite (din care au fost rugați să aleagă trei, pe care le consideră cele mai relevante) și o variantă de răspuns deschis, de tipul „altele (precizați care)”.

1.1. Răspunsurile studenților

La întrebarea adresată studenților, privind avantajele / oportunitățile învățământului juridic online, pe primul loc s-a situat, detașat (77,27%), răspunsul *pot participa la cursuri / seminare / aplicații practice, indiferent de locația în care mă aflu (de exemplu: de la serviciu, din mașină etc.)*.

Un procentaj foarte mare (56,36%) a obținut și răspunsul *economisesc timp și bani cu deplasarea spre/de la universitate*, urmat de *pot să particip la activitățile didactice chiar și când starea de sănătate nu mi-ar permite deplasarea la universitate* (42,73%) și *programul meu de studiu e mai flexibil și mai ușor de organizat* (41,82%).

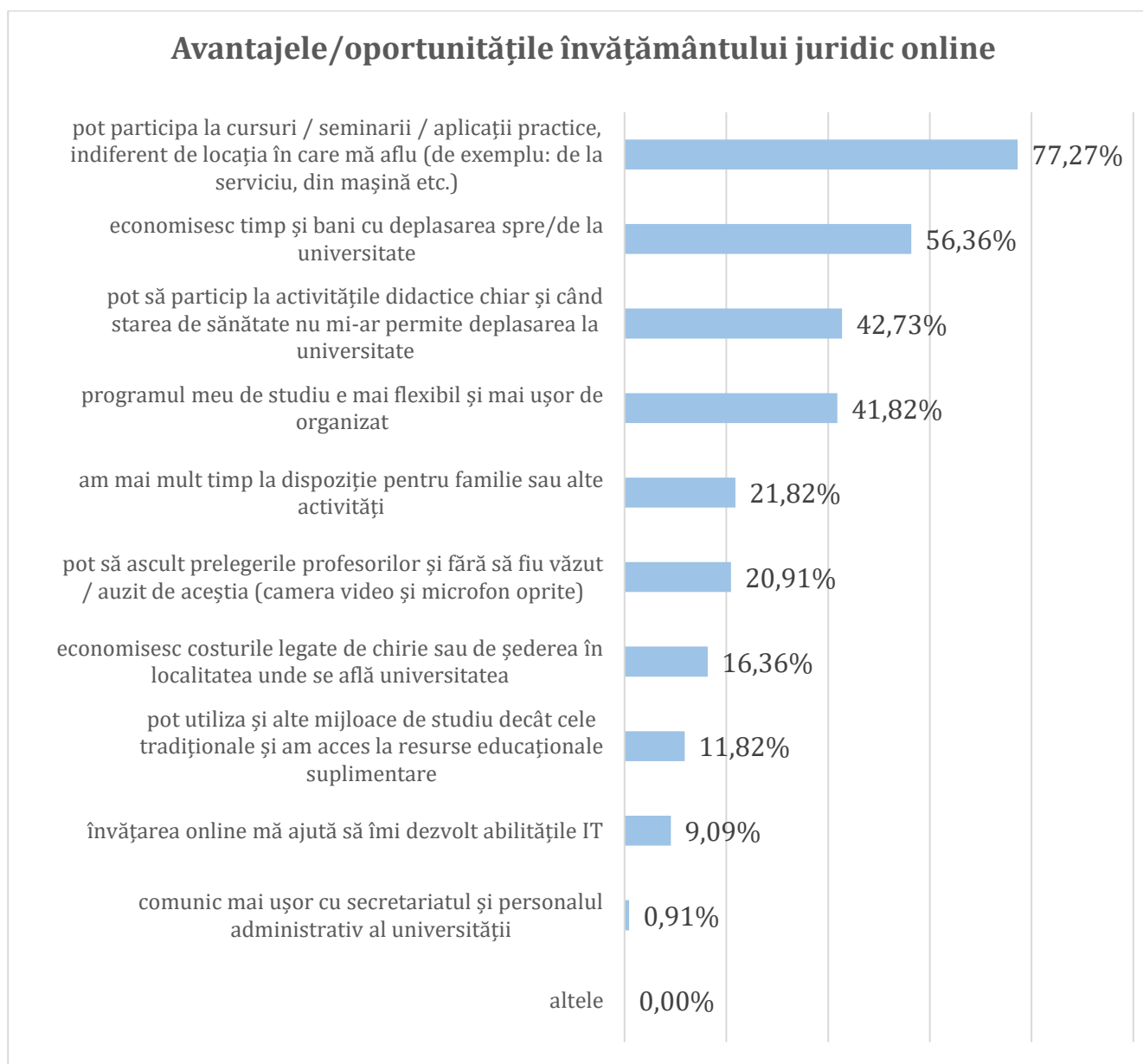
O pondere mai mică în rândul studenților au obținut răspunsurile *pot să ascult prelegerile profesorilor și fără să fiu văzut / auzit de aceștia - cu camera video și microfon oprite* (20,91%), *am mai mult timp la dispoziție pentru familie sau alte activități* (21,82%) și *economisesc costurile legate de chirie sau de șederea în localitatea unde se află universitatea* (16,36%).

Doar 11,82% dintre studenții chestionați apreciază ca fiind un avantaj faptul că *pot utiliza și alte mijloace de studiu decât cele tradiționale și au acces la resurse educaționale suplimentare*.

Un procent de 9,09% dintre respondenți consideră că învățarea online este de natură să îi ajute în *dezvoltarea abilităților IT*.

În fine, numai 0,91% dintre respondenții studenți apreciază că *pot comunica mai ușor cu secretariatul și cu personalul administrativ al universității*.

Niciunul dintre studenții chestionați nu a ales varianta de răspuns deschis și nu a indicat un alt avantaj al educației juridice online decât cele enumerate / predefinite în chestionar.

Grafic nr. 10 – Avantajele și oportunitățile învățământului juridic online în viziunea studenților

1.2. Răspunsurile profesorilor

La întrebarea privind avantajele / oportunitățile învățământului juridic online, cel mai mare scor din partea cadrelor didactice respondente (46,67%) a fost obținut, la egalitate, de două răspunsuri: (1) *posibilitatea de a preda din orice locație, cu economiile de timp și bani legate de deplasarea spre / de la universitate* și (2) *pot să susțin activitățile didactice chiar și când starea de sănătate nu mi-ar permite deplasarea la universitate*.

Pe locul doi se situează *posibilitatea de a utiliza și alte mijloace de predare decât cele tradiționale și de a pune la dispoziția studenților resurse educaționale suplimentare* (40,00% dintre respondenți).

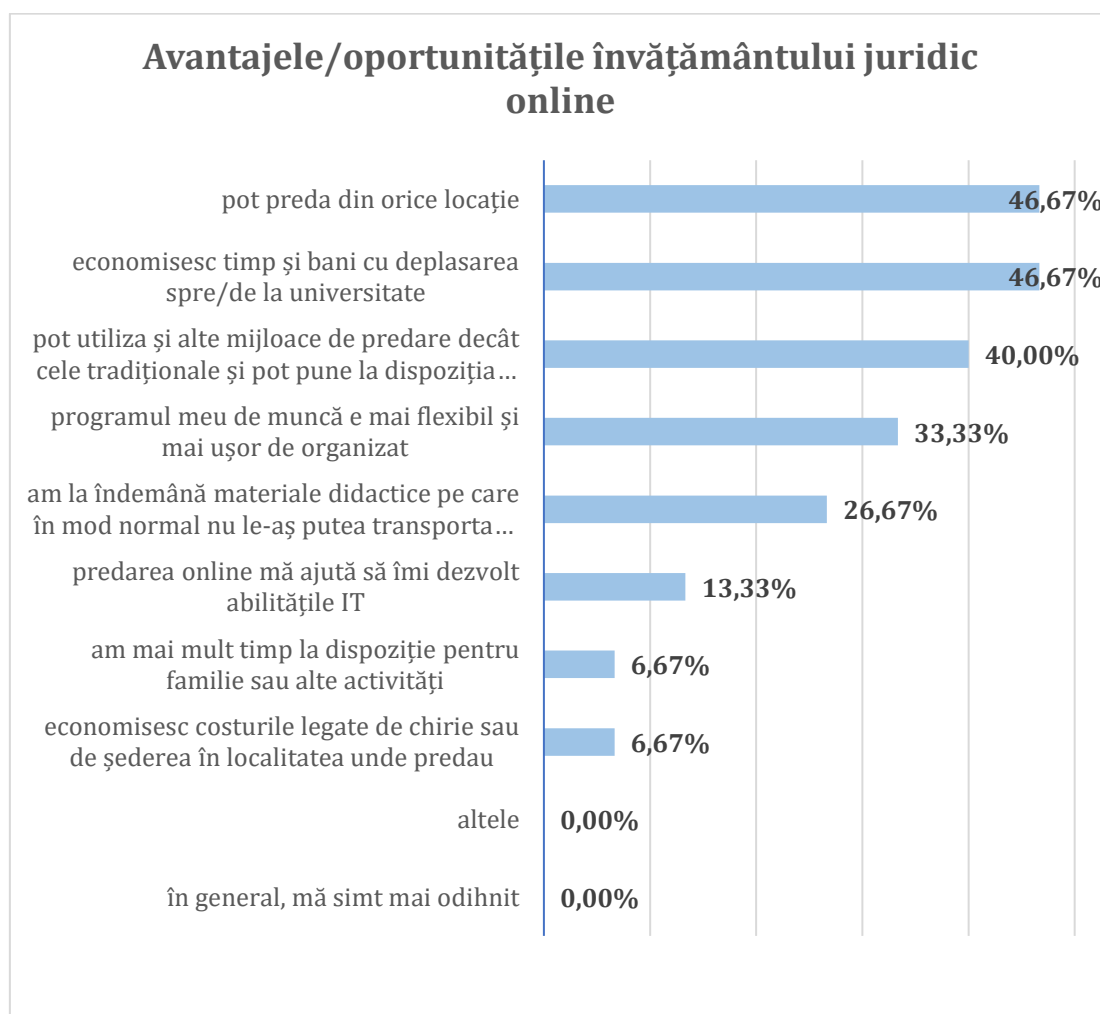
Au mai obținut procentaje semnificative: faptul că *programul de muncă e mai flexibil și mai ușor de organizat* (33,33%), avantajul de a avea la îndemână *materiale didactice care în mod normal nu ar putea fi transportate la universitate* (26,67%).

Un procent de 13,33% dintre cadrele didactice ce au răspuns la chestionar apreciază ca pe un avantaj sau ca pe o oportunitate faptul că *predarea online contribuie la dezvoltarea abilităților IT*.

Doar 6,67% dintre respondenți au indicat ca pe un avantaj al învățământului online faptul că ar avea *mai mult timp la dispoziție pentru familie sau alte activități*, precum și *economiile legate de chirie sau costurile de ședere în localitatea unde se află universitatea*.

Niciun respondent nu a ales varianta *în general, mă simt mai odihnit*.

De asemenea, niciun respondent nu a ales varianta de răspuns deschis și nu a indicat un alt avantaj al educației juridice online decât cele enumerate / predefinite în chestionar.

Grafic nr. 11 - Avantajele și oportunitățile învățământului juridic online în viziunea cadrelor didactice

1.3. Analiză comparativă

Din analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori deopotrivă, rezultă fără dubiu că cel mai mare avantaj al educației online este considerat a fi cel legat de **locul de unde se poate desfășura activitatea de predare-învățare-evaluare**.

După cum am arătat, 77,27% dintre studenți consideră că este o oportunitate faptul că pot participa la activitățile didactice, indiferent de locația în care se află (de exemplu: de la serviciu), iar 46,67% dintre cadrele didactice apreciază, la rândul lor posibilitatea de a preda din orice locație, cum ar fi din biroul propriu sau din confortul propriului cămin. În cazul profesorilor, nu se pune problema de a desfășura activitatea de predare în timpul deplasării sau al desfășurării unei alte activități profesionale, însă studenții declară că audiază prelegerile profesorilor și din mașină sau de la serviciu, fapt care nu ar fi posibil dacă ar fi necesară prezența lor fizică în sala de curs.

În ce privește **economiile de timp și bani legate de deplasarea spre / de la universitate**, acest aspect este considerat, de asemenea, un avantaj major al învățământului online, de 56,36% dintre studenți și 46,67% dintre cadrele didactice.

Și **posibilitatea de continuare a activității educaționale în condiții de sănătate deficitară** este apreciată de respondenți; 42,73% dintre studenți și 46,67% dintre profesori consideră un avantaj faptul că pot să participe la / să susțină activitățile didactice, chiar și când starea de sănătate nu le-ar permite deplasarea la universitate.

Un **program zilnic mai flexibil și mai ușor de organizat** este indicat ca avantaj al educației online de 41,82% dintre studenți și 33,33% dintre profesori. Procentul este semnificativ mai mare în cazul studenților, care – așa cum am arătat mai sus – pot „combina” activitatea de învățare cu alte activități de interes profesional sau personal, în timp ce cadrele didactice își desfășoară activitatea didactică conform unui orar săptămânal fix și trebuie să se dedice integral acestei activități, în intervalele orare prestabilite.

O întrebare adresată studenților, dar fără echivalent în chestionarul dedicat profesorilor, privește posibilitatea de a asculta prelegerile profesorilor și fără ca respondentul să fie văzut / auzit de aceștia (**camera video și microfon oprite**). După cum vom vedea în secțiunea următoare, deși acesta este privit ca un avantaj de 21,82% dintre studenți, aspectul poate crea o anumită frustrare printre cadrele didactice, care consideră ca fiind un dezavantaj al învățământului online senzația că „vorbesc singuri”, în lipsa unui feedback din partea studenților „ascunși” în mediul virtual.

Dacă 20,91% dintre studenți consideră că învățământul online le lasă la dispoziție **mai mult timp pentru familie sau alte activități**, doar 6,67% dintre cadrele didactice declară același lucru, ceea ce se poate explica prin faptul că pregătirea cursurilor, seminarelor și a celorlalte activități aplicative, ca și susținerea acestor activități didactice, consumă la fel de multe resurse de timp pentru profesori în regim online, ca și în cazul învățământului față în față (ba se poate dovedi chiar mai cronofagă), singura economie de timp fiind legată de deplasarea la / de la campus.

Economiile de chirie sau alte costuri de ședere în localitatea unde se află universitatea sunt considerate un avantaj de 16,36% dintre studenți, în comparație cu un procent de doar 6,67% în cazul cadrelor didactice. Explicația cea mai plauzibilă constă în faptul că majoritatea profesorilor Facultății de Drept domiciliază în Tîrgu-Mureș sau în județul Mureș, pe când numeroși studenți înscriși la cursurile acestei facultăți provin din alte județe.

În ce privește posibilitățile pe care le oferă învățământul online în privința **utilizării altor mijloace de studiu decât cele tradiționale și al accesului la resurse educaționale suplimentare**, doar 11,82% dintre studenții chestionați apreciază ca fiind un avantaj faptul că se poate recurge la asemenea metode inovative, spre deosebire de nu mai puțin de 40,00%

dintre respondenții profesori. În opinia noastră, acest decalaj procentual denotă un interes mai mare al cadrelor didactice pentru îmbunătățirea și actualizarea tehnicilor de predare / seminarizare, studenții fiind mai puțin interesați de acest aspect, deși sunt beneficiarii direcți. Concluzia este confirmată și de răspunsurile oferite de studenți și profesori la o altă întrebare propusă de autorii studiului, referitoare la necesitatea adaptării educației juridice la realitățile contemporane (de exemplu, utilizarea noilor tehnologii în educație sau documentarea online)⁴, la care doar 74,55% dintre studenți au răspuns că este necesar ca educația juridică să se adapteze la schimbările din lumea contemporană, față de 100% dintre cadrele didactice.

O oarecare discrepanță între opinia studenților și cea a cadrelor didactice se poate observa și în cazul **oportunităților de dezvoltare a abilităților IT**, considerate ca fiind un avantaj al învățământului online de 13,33% dintre profesori, dar de numai 9,09% dintre respondenții studenți. O posibilă explicație ar consta în faptul că tinerii se consideră mai stăpâni pe sine în ce privește competențele digitale, pe când cadrele didactice simt în mai mare măsură nevoia de a-și dezvolta și cizela acest tip de abilități.

Mai trebuie precizat că niciun respondent din rândul cadrelor didactice **nu se simte mai odihnit** în această perioadă de suspendare a cursurilor față în față, ceea ce am explicat mai sus, prin consumul de resurse intelectuale și emoționale egal sau chiar superior în cazul învățământului online.

Faptul că numai 0,91% dintre respondenții studenți apreciază că **pot comunica mai ușor cu secretariatul și cu personalul administrativ al universității** poate denota, de asemenea, un grad mare de încărcare profesională, de data aceasta pentru acest tip de personal auxiliar implicat în comunicarea cu studenții. De altfel, un procent de 4,55% dintre studenții chestionați au declarat, la o altă întrebare⁵, că - în această perioadă - **comunică mai greu** cu secretariatul și personalul administrativ al universității.

2. Dezavantaje și provocări ale educației juridice online

Și în cazul dezavantajelor și provocărilor educației juridice online, ne-am adresat atât studenților, cât și cadrelor didactice ale Facultății de Drept, oferind respondenților tot zece variante de răspuns predefinite (din care au fost rugați să aleagă trei, pe care le consideră cele mai relevante) și o variantă de răspuns deschis, de tipul *altele (precizați care)*.

2.1. Răspunsurile studenților

La întrebarea adresată studenților, privind dezavantajele / provocările învățământului juridic online, pe primul loc s-a clasat, la un scor detașat (62,73%), răspunsul *îmi lipsește interacțiunea față în față cu profesorii și cu colegii din universitate*.

Pe locul doi în această ierarhie se situează răspunsul *mă concentrez mai greu decât în sala de curs, sunt mai neatent/ă și mai distras/ă* (50,00%), iar pe locul trei răspunsul *mă confrunt frecvent cu probleme de conexiune la internet, care determină întreruperea cursurilor/seminarelor/aplicațiilor practice* (40,00%).

Un scor destul de important se constată și la răspunsul *e mai dificil să obțin informații despre situația mea școlară*, care a fost ales de 30,00% dintre studenții chestionați, precum și la răspunsul *trebuie să depun mai mult efort pentru studiul individual* (29,09%).

Aproape o cincime dintre studenți (18,18%) se declară *îngrijorați de expunerea prelungită la radiațiile electromagnetice emise de dispozitivele digitale*, în timp ce proporții mai

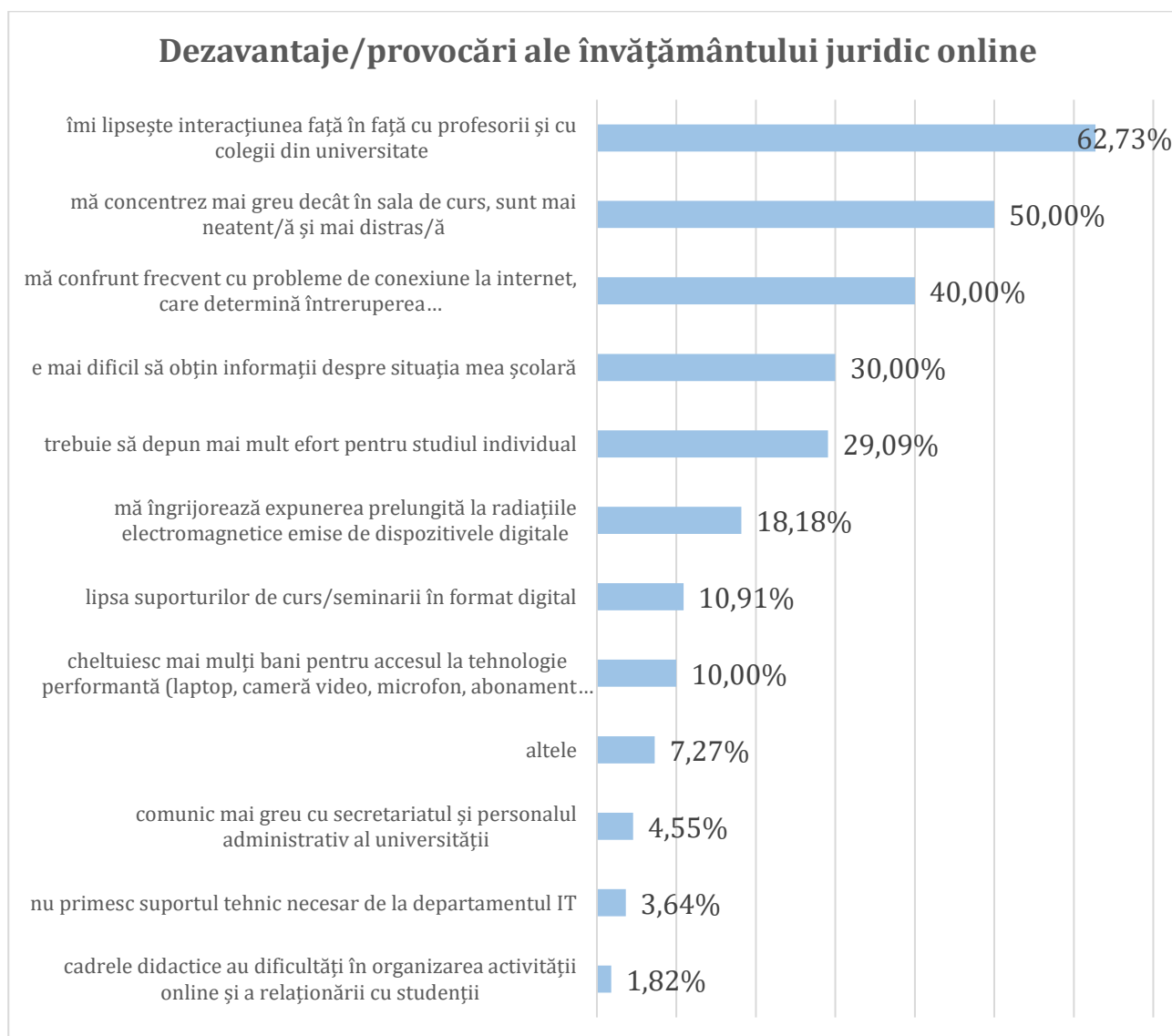
⁴ A se vedea *infra*, secțiunea „Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane”.

⁵ A se vedea *infra*, secțiunea „Dezavantaje și provocări ale educației juridice online”.

mici dintre respondenți se plâng de *lipsa suporturilor de curs/seminare în format digital* (10,91%) și de faptul că sunt nevoiți să cheltuiască *mai mulți bani pentru accesul la tehnologie performantă*: laptop, cameră video, microfon, abonament la internet etc. (10,00%).

În fine, scoruri mici au obținut răspunsurile: *comunic mai greu cu secretariatul și personalul administrativ al universității* (4,55%), *nu primesc suportul tehnic necesar de la departamentul IT* (3,64%) și *cadrele didactice au dificultăți în organizarea activității online și a relaționării cu studenții* (1,82%).

Un procent de 7,27% dintre studenții respondenți au optat pentru varianta de răspuns „altele”, indicând ca dezavantaje ale educației juridice online *lipsa accesului la biblioteci*, corelat cu *costul ridicat al cărților*, *penele de curent* care împiedică participarea la activitățile online sau *lipsa posibilității de interacțiune cu colegi din ani mai mari*.

Grafic nr. 12 – Dezavantajele și provocările învățământului juridic online în viziunea studenților

2.2. Răspunsurile profesorilor

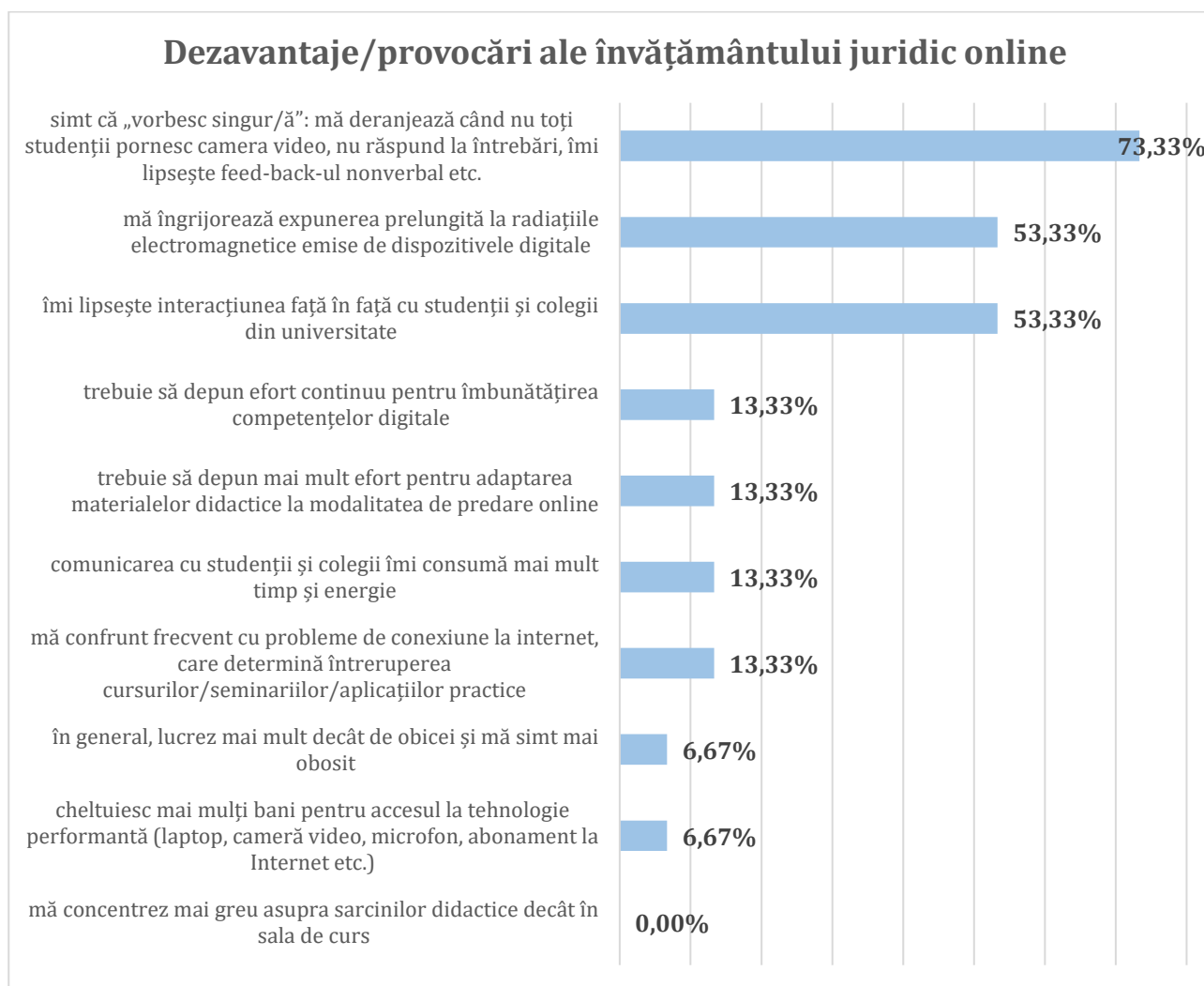
La întrebarea privind dezavantajele / provocările învățământului juridic online, cel mai mare scor din partea cadrelor didactice respondente (73,33%) a fost obținut de răspunsul *simt că „vorbesc singur/ă”*: *mă deranjează când nu toți studenții pornesc camera video, nu răspund la întrebări, îmi lipsește feed-back-ul nonverbal etc.*

Pe locul doi se situează la egalitate, de asemenea cu scoruri foarte mari (53,33%) răspunsurile *îmi lipsește interacțiunea față în față cu studenții și colegii din universitate și mă îngrijorează expunerea prelungită la radiațiile electromagnetice emise de dispozitivele digitale.*

Proporții mai mici (13,33%) dintre răspunsurile profesorilor indică faptul că aceștia consideră ca dezavantaje ale educației online *necesitatea de a depune mai mult efort pentru adaptarea materialelor didactice la modalitatea de predare online; efortul continuu pe care trebuie să îl depună pentru îmbunătățirea competențelor digitale; faptul că este necesar mai mult timp și energie pentru comunicarea cu studenții și colegii; și apariția frecventă a unor probleme de conexiune la internet, care determină întreruperea cursurilor / seminarelor / aplicațiilor practice.*

Un procent de 6,67 dintre respondenții profesori au optat pentru variantele de răspuns *în general, lucrez mai mult decât de obicei și mă simt mai obosit și cheltuiesc mai mulți bani pentru accesul la tehnologie performantă (laptop, cameră video, microfon, abonament la internet etc.).*

Niciunul dintre profesorii chestionați nu a declarat că se concentrează mai greu asupra sarcinilor didactice decât în sala de curs și nu a oferit o altă variantă de răspuns decât cele predefinite în chestionar.

Grafic nr. 13 – Dezavantajele și provocările învățământului juridic online în viziunea cadrelor didactice

2.3. Analiză comparativă

Din analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori deopotrivă, rezultă că cel mai mare dezavantaj al educației online este considerat a fi – așa cum era de așteptat – cel legat de **lipsa interacțiunii față în față**. 62,73% dintre studenți și 53,33% dintre cadrele didactice se plâng de distanțarea fizică, cu observația că unii studenți au simțit nevoia să specifice că le lipsește *posibilitatea interacțiunii cu colegii din anii mai mari*. Credem că de aici se poate deduce o concluzie îmbucurătoare, și anume că în cadrul Facultății de Drept se crease deja obișnuința „transferului de experiență” de la anii mai mari de studiu la cei mai mici, dar și necesitatea de a gândi un sistem de lucru pe platforma Microsoft Teams, care să poată depăși barierele dintre „echipe”, respectiv ani de studiu.

O altă observație foarte importantă este aceea că, deși un număr mare dintre cadrele didactice au optat pentru varianta de răspuns „îmi lipsește interacțiunea față în față cu studenții și colegii din universitate” (53,33%), nu acesta este răspunsul care a obținut scorul maxim în cazul profesorilor, ci acela care invocă **lipsa feedback-ului din partea studenților**. Într-adevăr, 73,33% dintre cadrele didactice chestionate se declară deranjate de faptul că nu toți studenții pornesc camera video în timpul activităților didactice, nu răspund la întrebările care le sunt adresate sau răspund foarte greu, după multe insistențe și, în general, nu oferă feedback cadrului didactic, inclusiv în manieră nonverbală. Credem că această frustrare a profesorilor trebuie tratată cu maximă seriozitate, întrucât reacția studenților la modul cum decurge cursul sau activitatea aplicativă este un factor extrem de important în auto-ajustarea deciziilor didactice pe care profesorul le ia pe loc, în timpul activității. Este bine-cunoscut faptul că, deși are conturat un plan al activității didactice preconizate, un bun cadru didactic își adaptează prestația în funcție de „situația din teren”: dinamica grupei de studenți cu care lucrează (un profesor cu experiență știe că aceasta nu este niciodată aceeași în cazul unor grupe diferite), gradul de interes / dezinteres al studenților pentru un anumit subiect, întrebările care apar din partea studenților (care pot denota lacune de înțelegere neidentificate anterior sau, dimpotrivă, deschidere spre aspecte mai profunde ale subiectului tratat), starea de oboseală a participanților la curs / seminar / lucrare aplicativă etc.

Credem că o soluție la această problemă, care se poate dovedi o mare vulnerabilitate în menținerea la standarde înalte a calității parteneriatului student-profesor, o poate reprezenta îndatorirea studenților de a porni camera video în timpul activităților didactice, fie impusă prin regulamentul didactic al universității, fie izvorâtă din explicarea mai convingătoare a importanței acestui aspect, de către cadrele didactice, cu consecința asumării sale de către studenți.

Se impune, totuși, realism în analiza oportunității impunerii pornirii camerei video ca o obligație a studentului, din cel puțin două motive. Pe de o parte, există situații în care studentul întâmpină dificultăți tehnice reale și insurmontabile pentru a-și îndeplini o asemenea obligație (de exemplu, îi lipsește camera video sau aceasta nu funcționează momentan), fiind imposibil de verificat dacă studentul care invocă o asemenea scuză este sau nu sincer. Pe de altă parte, un număr impresionant de studenți (77,27%) consideră ca fiind cea mai mare oportunitate oferită de învățământul juridic online tocmai faptul că pot participa la cursuri / seminare / aplicații practice, indiferent de locația în care se află, iar aceasta din urmă poate să fie incompatibilă cu pornirea camerei video, fie din motive profesionale (de exemplu, studentul se află la serviciu, împreună cu alți colegi de muncă sau „sub ochii” șefului), fie din motive personale (din discuțiile libere, informale, purtate cu studenții a rezultat că unii nu se simt suficient de „prezentabili” pentru a se lăsa priviți de profesori și colegi).

Trebuie menționat însă și faptul că există și alte motive pentru care studenții nu își pornesc camerele video, precum timiditatea, exemplul altor colegi sau un soi de „semi-interes” pentru activitatea didactică, care este considerată de mică importanță și compatibilă cu alte

activități paralele (practic, studentul audiază cursul la fel cum ar asculta un *podcast*). Reamintim că 20,91% dintre studenții chestionați au declarat ca pe un avantaj al învățământului online faptul că pot să asculte prelegerile profesorilor și fără să fie văzuți / auziți de aceștia (camera video și microfon oprite).

Revenind la analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori în privința dezavantajelor / provocărilor educației juridice online, **problemele de concentrare / distragere a atenției** sunt invocate de un număr mare de studenți (50,00% - locul doi în ierarhia răspunsurilor), în timp ce niciunul dintre profesorii chestionați nu au declarat că se concentrează mai greu asupra sarcinilor didactice decât în sala de curs. Cel mai probabil, această diferență dintre studenți și profesori vine din maturitatea și profesionalismul celor din urmă, care și-au exersat vreme îndelungată abilitățile de concentrare mintală și focalizare a atenției, atât în calitate de cadre didactice, cât și – în majoritatea cazurilor – în calitate de profesioniști ai Dreptului. Concluzia care se desprinde însă în urma acestei analize comparative este, în opinia noastră, aceea că profesorii trebuie să fie conștienți de faptul că studenților le poate fi mai dificil să își păstreze vigilența mintală, respectiv focalizarea asupra subiectului, și să apeleze la metode inovative pentru a le capta și menține atenția în mediul virtual: prezentări mai interesante, traiectorii de predare / seminarizare mai atractive, schimbări de ritm, pauze mai dese etc.

Profesorii ar trebui să țină cont și de faptul că, potrivit celor mai recente studii din domeniul neuroștiințelor, utilizarea intensivă a internetului nu duce doar la modificări de funcționare a creierului uman, ci la reale transformări organice ale acestuia. În cazul tinerilor, expuși mai timpuri influențelor mediului virtual, aceste efecte sunt și mai evidente. Lectura, instruirea, învățarea – asimilarea informațiilor utile, în general, este mai dificilă în spațiul online, care predispune la superficialitate, la „saltul” de la o informație la alta, în detrimentul urmăririi focalizate a unui singur fir cognitiv.⁶

Dacă, pentru studenți, problemele de concentrare sunt pe locul doi în ierarhia dezavantajelor învățământului online, în cazul cadrelor didactice, acest loc este ocupat de îngrijorarea privind **expunerea prelungită la radiațiile electromagnetice emise de dispozitivele digitale**, într-o proporție foarte mare: 53,33% dintre cadrele didactice respondente consideră că acesta este un dezavantaj. Și studenții se declară îngrijorați de impactul acestui tip de radiații asupra sănătății lor, dar într-o proporție mai mică (18,18%). Este posibil ca această diferență de percepție a pericolului pe care îl reprezintă radiațiile electromagnetice să provină fie din faptul că studenții petrec oricum mai mult timp în proximitatea dispozitivelor digitale, iar majoritatea nu consideră că este mai riscant pentru sănătatea lor să petreacă timp la activități didactice online, decât la alte activități care presupun folosirea noilor tehnologii, fie din faptul că profesorii sunt mai informați asupra acestui subiect și cunosc mai bine pericolele expunerii la radiații electromagnetice⁷.

Pe locul trei în ierarhia dezavantajelor învățământului online în viziunea studenților se situează **problemele de conexiune la internet**, care determină întreruperea cursurilor/seminarelor/aplicațiilor practice (40,00%), aspect care este considerat un dezavantaj și de profesori, dar într-un procent mult mai mic (13,33%). Explicația credem că se

⁶ O lucrare edificatoare în acest sens o constituie cartea *Superficialii. Efectele internetului asupra creierului uman*, a autorului Nicholas Caar (București, editura „Publica”, 2012).

⁷ Pentru detalii cu privire la efectele expunerii la radiații electromagnetice a se vedea A. Iagăr, G. N. Popa și C. M. Diniș, *Study of electromagnetic radiation produced by household equipment*, disponibil online la adresa web <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/200/1/012014>, accesată la data de 16.02.2021. De asemenea, Raportul Comisiei pentru mediu, sănătate publică și siguranță alimentară din cadrul Comisiei Europene din 23 ianuarie 2009 atrage atenția asupra problemelor de sănătate provocate de câmpurile electromagnetice, disponibil la adresa web <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A6-2009-0089+0+DOC+XML+V0//RO> accesată la data de 16.02.2021.

regăsește în suportul oferit de universitate cadrelor sale didactice, care au fost întrebată în privința dotărilor tehnice pe care le dețin (laptopuri performante, camere video, abonament la internet) și cărora li s-au pus la dispoziție în mod gratuit echipamentele care le lipseau. Pe de altă parte însă, 10,00% dintre studenții chestionați s-au plâns că sunt nevoiți să cheltuiască mai mulți bani pentru accesul la tehnologie performantă: laptop, cameră video, microfon, abonament la internet etc.

Efortul de adaptare la noutatea formei de învățământ online este apreciat ca fiind o provocare de peste un sfert dintre studenții respondenți (29,09%), care consideră că, în actualele condiții, trebuie să depună mai mult efort pentru studiul individual. Pe de altă parte, o proporție mai mică dintre cadrele didactice (13,33%) apreciază ca fiind un dezavantaj necesitatea de a depune mai mult efort pentru adaptarea materialelor didactice la modalitatea de predare online. În ce îi privește pe studenți, apreciem că – deși perceput ca un dezavantaj sau o provocare – faptul că studiul individual a crescut în importanță în „era Covid”⁸ este de natură să îi conștientizeze asupra realității că niciun curs, niciun profesor, nicio metodă didactică inovativă nu este de natură să substituie propriul efort de înțelegere, prelucrare și agregare a informațiilor și cunoștințelor dobândite pe băncile facultății. Considerăm că învățământul juridic superior din România (ca și învățământul în general) nu acordă suficientă importanță studiului individual, spre deosebire de situația din Europa occidentală și de pe continentul nord-american, iar această situație epidemiologică trebuie privită ca pe o oportunitate de a corecta acest neajuns. În privința cadrelor didactice, faptul că doar 13,33% declară că trebuie să depună un efort sporit pentru adaptarea materialelor didactice la modalitatea de predare online confirmă, în opinia noastră, faptul că profesorii Facultății de Drept au adoptat încă de mult timp metode didactice moderne, bazate pe utilizarea tehnologiei digitale, le-au înțeles utilitatea în procesul de învățământ și în păstrarea legăturii cu studenții și au îmbrățișat în mod natural avantajele progresului tehnologic.

Pe de altă parte, 10,91% dintre studenții respondenți se plâng de lipsa suporturilor de curs/seminare în format digital. În opinia noastră, acest aspect poate fi interpretat mai degrabă ca o problemă de accesare sau utilizare a platformei Microsoft Teams de către unii studenți, în condițiile în care pe această platformă sunt publicate, fără nicio excepție, suporturi de curs/seminare în format digital la toate disciplinele de studiu prevăzute în Planul de învățământ al Facultății de Drept. Mai mult decât atât, majoritatea cadrelor didactice din cadrul facultății au transmis studenților materiale suport pentru studiu (cursuri, cărți, suporturi de seminar, dar și numeroase resurse educaționale suplimentare) și pe alte canale, precum: adresele de grup create de studenții din diferiți ani de studiu, pentru comunicările lor interne și neoficiale, adresele individuale de email ale studenților care au solicitat acest lucru etc.

De asemenea, în procentul de 7,27 dintre studenții care au optat pentru varianta de răspuns „altele” s-a regăsit și dezavantajul lipsei accesului la bibliotecă, corelat cu costul ridicat al cărților. Într-adevăr, acesta este un fapt obiectiv și o dificultate insurmontabilă în condițiile impuse de starea de urgență / de alertă, dar credem că nu toți studenții au adoptat o atitudine suficient de proactivă și nu au descoperit faptul că biblioteca universității noastre răspunde prompt la toate solicitările din partea studenților, trimițându-le acestora toate materialele digitale disponibile, care sunt solicitate pentru o anumită disciplină sau subiect de studiu. Cu toate că profesorii au comunicat optim cu personalul bibliotecii din Campus și i-au îndrumat pe studenți să se adreseze acolo cu solicitări via email, probabil că este necesară

⁸ La nivel mondial, se vorbește deja de câteva luni despre „Era COVID-19”, cu toate provocările, riscurile și oportunitățile pe care le aduce o schimbare majoră în (auto)percepția societății globale. Numeroși specialiști cred că pandemia este doar la început și că este - în ciuda apariției unor vaccinuri - imposibil de estimat evoluția noilor tulpini virale și, mai cu seamă, efectele pe care le va crea pe termen mediu și lung.

acordarea unei atenții sporite acestui aspect, astfel încât să li se reamintească mai des studenților faptul că activitatea Bibliotecii „Serafim Duicu” nu este suspendată, ci se desfășoară în regim online.

Comunicarea online poate reprezenta un obstacol important în buna desfășurare a activității unei instituții, dacă este deficitară. Din fericire, doar un foarte mic procent dintre studenții chestionați (1,82%) afirmă că profesorii au dificultăți în organizarea activității online și a relaționării cu studenții, fără însă să ofere o detaliere a acestei situații. În schimb, 13,33% dintre cadrele didactice declară că este necesar să investească mai mult timp și energie pentru comunicarea cu studenții (și colegii), ceea ce credem că semnalează o anume deficiență în organizarea canalelor de comunicare în cadrul facultății / universității. În opinia noastră, această problemă nu are un impact major asupra bunei desfășurări a activității didactice online și este în curs de soluționare la nivel instituțional. Rămâne totuși de remarcat efortul și timpul suplimentar pe care profesorii sunt nevoiți să le investească pentru comunicarea online, aspect care este reflectat și în studiile realizate în privința altor categorii de salariați⁹.

Dacă studenții par, în covârșitoarea lor majoritate, mulțumiți de modul în care decurge comunicarea online cu cadrele didactice, nu același lucru se poate spune despre comunicarea cu personalul administrativ al universității. Astfel, un scor îngrijorător de mare la întrebarea privind dezavantajele învățământului online adresată studenților a fost obținut de răspunsul „e mai dificil să obțin informații despre situația mea școlară”, pentru care au optat 30,00% dintre aceștia. Un procent de 4,55% dintre studenți a indicat în mod specific ca pe un dezavantaj faptul că întâmpină dificultăți de comunicare cu secretariatul și personalul administrativ al universității.

Credem că acest tip de deficiențe au fost între timp corectate la nivelul instituției noastre, prin publicarea pe pagina web a situației școlare și financiare a studenților, în condiții care să asigure confidențialitatea și protecția datelor cu caracter personal (acces individual pe baza numărului matricol), despovărând astfel secretariatele și serviciul Operativ de obligația de a răspunde la numeroase telefoane și emailuri din partea studenților, dar asigurând totodată transparența și eficiența informațională.

Efortul de îmbunătățire a competențelor digitale este considerat a fi o provocare de 13,33% dintre cadrele didactice chestionate, în timp ce doar 3,64% dintre studenții respondenți apreciază că nu primesc suportul tehnic necesar de la departamentul IT. Acest din urmă fapt poate fi interpretat și în sensul în care departamentul IT al universității noastre este performant și funcționează eficient, dar și ca fiind un indiciu pentru faptul că majoritatea studenților „se descurcă” independent în spațiul virtual și nu trebuie să depună un efort deosebit pentru îmbunătățirea abilităților și competențelor digitale pe care le dețin.

3. Calitatea educației juridice online

Pentru a evalua modul în care este privită calitatea educației juridice online, comparativ cu cea față în față, am adresat studenților și profesorilor două întrebări ușor

⁹ Studiul realizat de Wisemetry Research reliefează că persoanele care au experimentat munca de acasă lucrează mai mult, ca timp alocat. Rezultatul studiului este disponibil la adresa web <https://wisemetry.com/37-dintre-cei-care-au-muncit-in-regim-mixt-de-la-birou-si-de-acasa-spun-ca-lucreaza-mai-mult-ca-timp-alocat-in-regim-telemunca/>, accesată la data de 16.02.2021. Studiul *Living, working and Covid-19* realizat de Eurofound (Fundația Europeană pentru îmbunătățirea condițiilor de Muncă și de Viață) oferă o imagine de ansamblu asupra efectelor pandemiei asupra vieții oamenilor, arătând calitatea muncii și telemuncii, precum și a școlii online. Studiul este disponibil la adresa web https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20059en.pdf accesată la data de 16.02.2021.

diferite: „Cum apreciați calitatea educației juridice online?” – în cazul studenților, respectiv „În ce măsură credeți că activitatea didactică desfășurată online permite educația juridică?”.

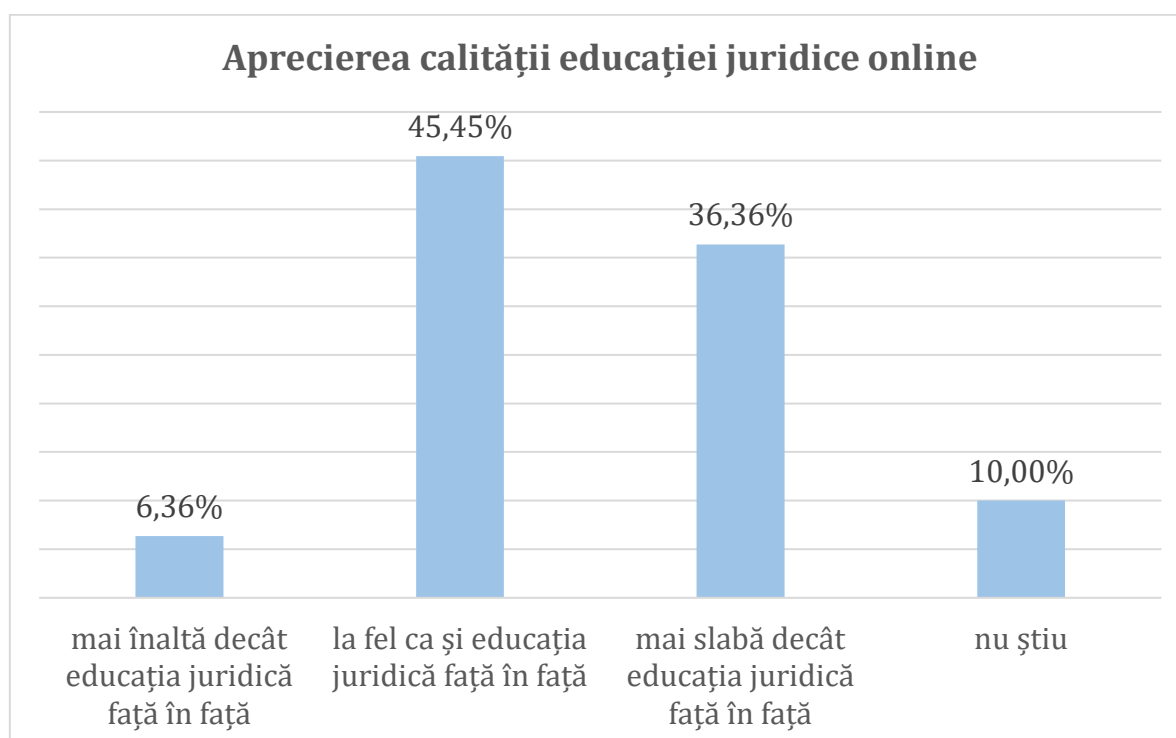
La această întrebare, am oferit respondenților alternative limitate de răspuns, după cum vom vedea în continuare.

3.1. Răspunsurile studenților

La întrebarea adresată studenților, privind calitatea educației juridice online, comparativ cu cea față în față, cel mai mare procent l-a obținut răspunsul „la fel ca și educația juridică față în față” (45,45%).

Pe locul al doilea s-a situat răspunsul „mai slabă decât educația juridică față în față” (36,36%), iar numai 6,36% dintre studenții chestionați au declarat că educația juridică online este superioară celei față în față.

În fine, 10,00% dintre studenți au optat pentru varianta de răspuns „nu știu”, unii dintre ei precizând că nu se pot pronunța, fiind în anul I de studiu și neavând experiența învățământului universitar on site, astfel încât să poată face o comparație.

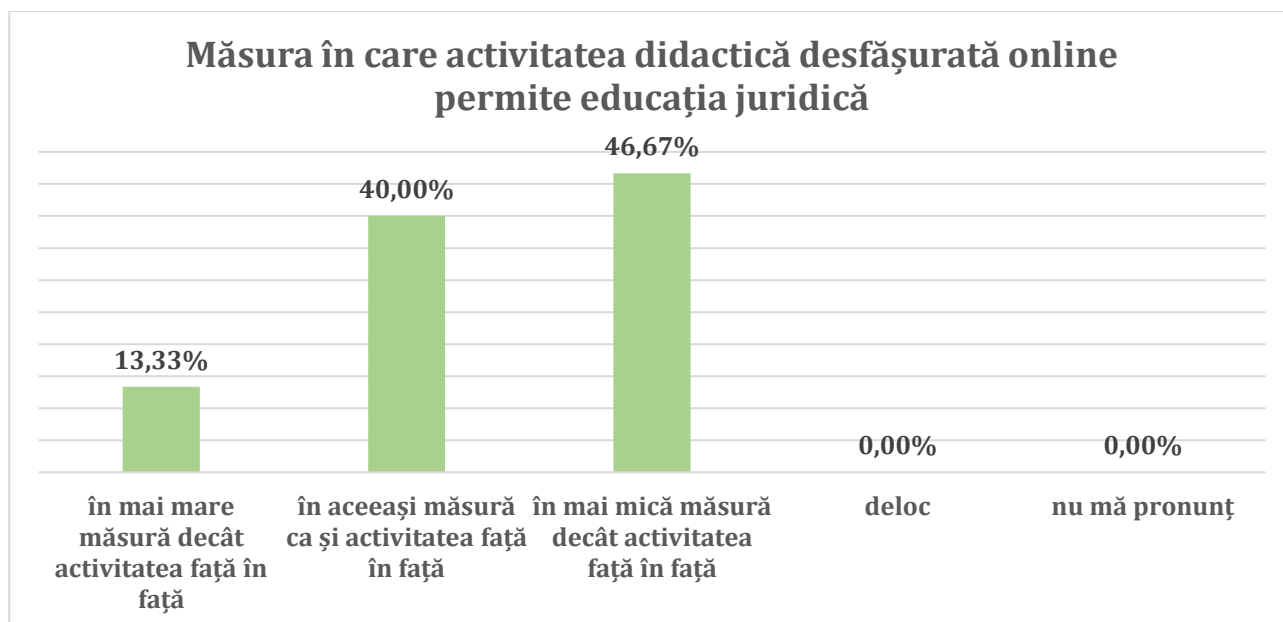
Grafic nr. 14 – Calitatea educației juridice online în viziunea studenților

3.2. Răspunsurile profesorilor

Așa cum am arătat mai sus, formularea întrebării adresate cadrelor didactice a fost ușor diferită, mizând pe experiența educațională net superioară a acestora: „În ce măsură credeți că activitatea didactică desfășurată online permite educația juridică?”.

La această întrebare, 46,67% dintre profesorii chestionați au răspuns „în mai mică măsură decât activitatea față în față”, 40,00% au optat pentru răspunsul „în aceeași măsură ca și activitatea față în față” și 13,33% sunt de părere că activitatea didactică desfășurată online permite educația juridică „în mai mare măsură decât activitatea față în față”.

Niciunul dintre cadrele didactice care au răspuns la chestionarul nostru nu a ales varianta de răspuns conform căreia activitatea didactică desfășurată online nu permite deloc educația juridică; niciunul nu a optat nici pentru varianta „nu mă pronunț”.

Grafic nr. 15 – Calitatea educației juridice online în viziunea cadrelor didactice

3.3. Analiză comparativă

Din analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori, rezultă o diferență de optică semnificativă în ce privește nivelul calitativ al educației juridice online. Astfel, dacă majoritatea studenților chestionați (45,45%) consideră că învățământul juridic online are aceeași calitate cu învățământul „clasic”, față în față, majoritatea cadrelor didactice respondente (46,67%) sunt de părere că prima variantă menționată este inferioară celei de-a doua, adică învățământul online nu permite un nivel calitativ la fel de înalt pentru educația juridică, precum învățământul superior tradițional.

Pe locul doi în clasamentul răspunsurilor oferite de studenți (36,36%), s-a situat opinia predominantă în rândul cadrelor didactice, în sensul că educația juridică online este mai slabă calitativ decât educația juridică față în față. În oglindă însă, a doua variantă ca pondere în chestionarele completate de profesori (40,00%) a fost răspunsul că educația juridică online este egală calitativ cu cea tradițională, variantă predominantă în rândul studenților.

În fine, 6,36% dintre studenții chestionați au declarat că educația juridică online este superioară celei față în față, comparativ cu un procent mai mare de cadre didactice care au această convingere, respectiv 13,33%.

Distribuția răspunsurilor oferite de studenți și profesori pentru fiecare variantă propusă poate fi urmărită în tabelul următor:

Cum apreciați calitatea educației juridice online?	Răspunsurile studenților	Răspunsurile profesorilor
mai înaltă decât educația juridică față în față	6,36%	13,33%
la fel ca și educația juridică față în față	45,45%	40,00%
mai slabă decât educația juridică față în față	36,36%	46,67%
nu știu / nu mă pronunț	10,00%	0,00%

Tabel comparativ nr. 1 – Calitatea educației juridice online, comparativ cu educația față în față

4. Utilizarea platformelor de învățare online

Fără a urmări o evaluare a performanțelor și facilităților oferite de platforma de învățare utilizată în prezent de universitatea noastră (Microsoft Teams), în vederea realizării studiului de față, ne-a interesat să aflăm ce părere au studenții despre sarcinile de lucru primite online și cum s-au adaptat profesorii la dificultățile inerente, legate de transferarea tuturor activităților didactice de predare și evaluare în mediul virtual.

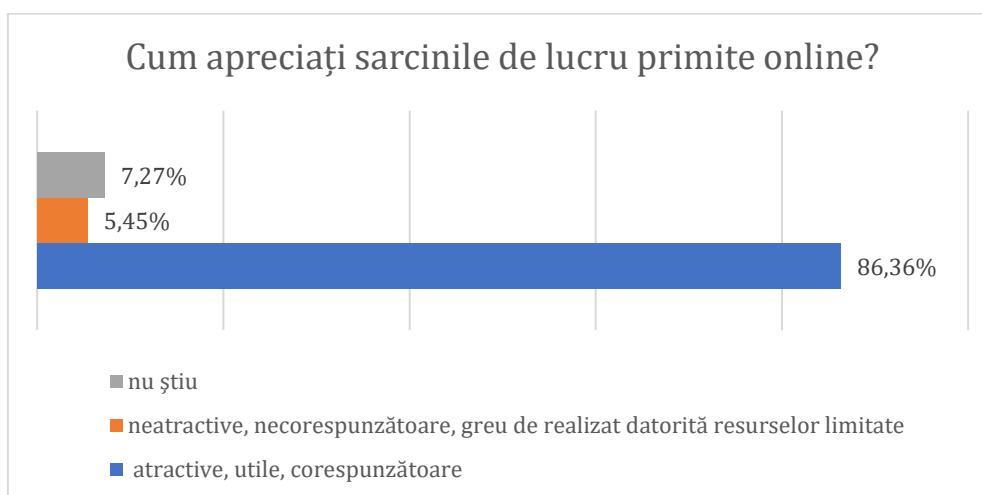
În acest scop, studenților le-am adresat întrebarea „Cum apreciați sarcinile de lucru primite online?”, iar pe cadrele didactice le-am întrebat de la cine consideră că au primit mai mult suport și îndrumare.

4.1. Răspunsurile studenților

Imensa majoritate a studenților chestionați (86,36%) consideră că sarcinile de lucru pe care le-au primit online în această perioadă, respectiv prin intermediul platformei Microsoft Teams, au fost „attractive, utile, corespunzătoare”.

Doar 5,45% dintre studenți s-au pronunțat în sens contrar și afirmă că respectivele sarcini didactice online au fost „neattractive, necorespunzătoare, greu de realizat datorită resurselor limitate”.

Un procent surprinzător de mare, în opinia noastră, au optat pentru varianta de răspuns „nu știu” (7,27%), ceea ce poate sugera lipsă de interes față de platforma electronică de învățare, respectiv pentru a vizualiza și rezolva „temele de lucru” (*assignments*) încărcate de cadrele didactice.

Grafic nr. 16 – Gradul de atractivitate a sarcinilor de lucru primite online, în viziunea studenților

4.2. Răspunsurile profesorilor

Întrebarea pe care am adresat-o cadrelor didactice a fost, în mod intenționat, destul de complexă („În această perioadă de suspendare a cursurilor față-în-față, ați primit suport și îndrumare predominant de la...”), tocmai pentru a nu sugera un răspuns legat de utilizarea platformei online de învățare. Astfel, profesorii au putut opta între șapte variante de răspuns, dintre care numai una are legătură directă cu digitalizarea educației („departamentul IT”), în timp ce celelalte permit o perspectivă mai largă asupra dificultăților întâmpinate și a „furnizorului” de suport și îndrumare.

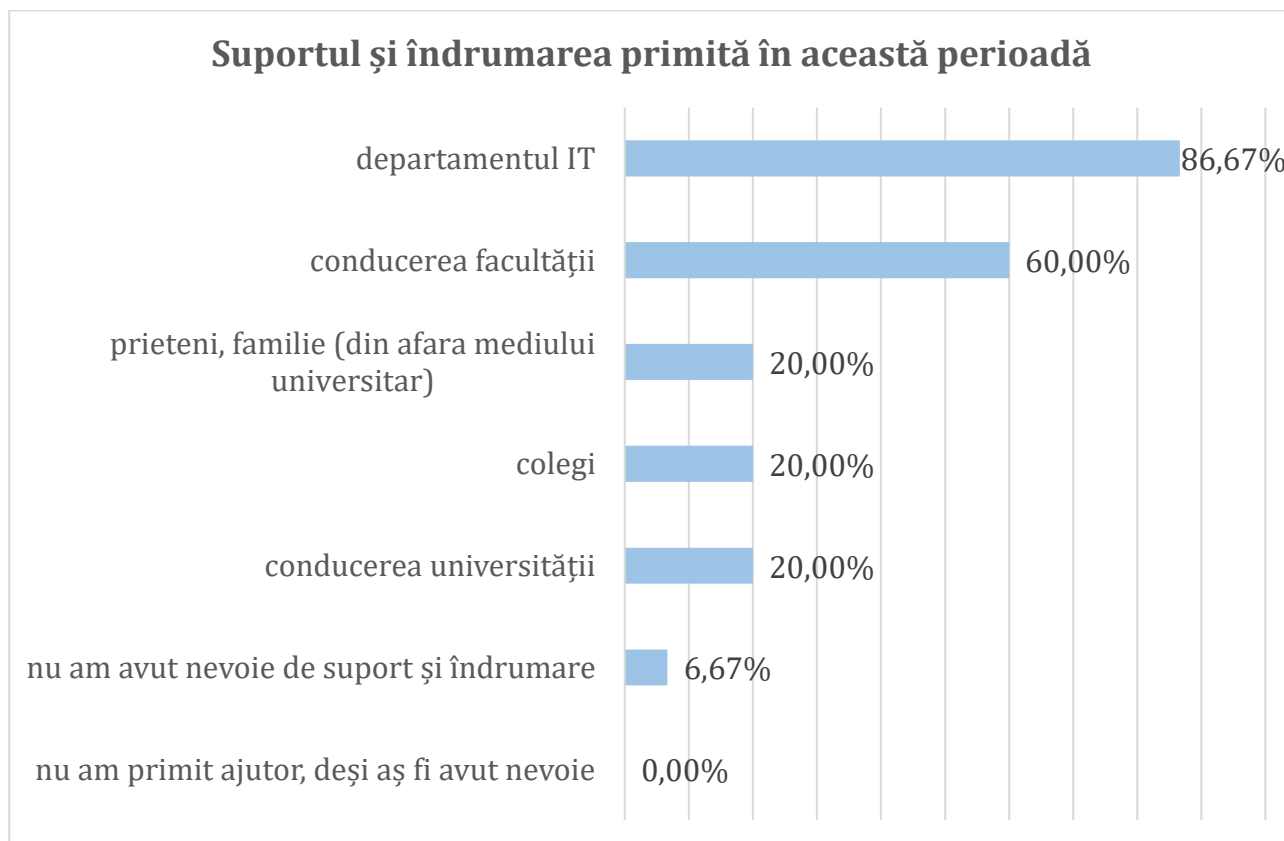
Cu toate aceste precauții metodologice, un procent covârșitor dintre profesorii chestionați (86,67%) au indicat suportul și îndrumarea de care s-au bucurat, în această perioadă de criză, din partea *departamentului IT al universității*.

Un procent mare dintre colegii profesori (60,00%) apreciază că au primit suport și îndrumare de la *conducerea facultății*, în acest caz nefiind probabil vorba de asistență IT, ci de alt tip de sprijin, de pildă privind metodologia de desfășurare a activităților online sau noile reguli de comunicare în echipă, impuse de pandemie și distanțarea fizică.

La egalitate se situează, pe locul al treilea (20,00%) răspunsurile conform cărora suportul și îndrumarea au venit din partea *conducerii universității*, din partea *colegilor* și, respectiv, din partea *prietenilor sau a familiei* (din afara mediului universitar).

Un procent de 6,67% dintre profesorii respondenți declară că *nu au avut nevoie de niciun fel de suport și îndrumare* în această perioadă de suspendare a cursurilor față-în-față.

Niciunul dintre cadrele didactice chestionate nu a optat pentru varianta de răspuns „nu am primit ajutor, deși aș fi avut nevoie”.

Grafic nr. 17 – Principalul „furnizor” de suport și îndrumare, în viziunea profesorilor

4.3. Analiză comparativă

Deși întrebările adresate celor două categorii de respondenți au fost, în acest caz, diferite, credem că se poate desprinde o concluzie comună cu privire la utilizarea platformelor de învățare online.

Imensa majoritate a cadrelor didactice (86,67%) au declarat că, în perioada de suspendare a cursurilor față în față, au primit sprijin și suport de la departamentul IT al universității, ceea ce ne conduce la concluzia că profesorii au fost interesați, în cea mai mare măsură, de modul în care pot să continue să ofere studenților cunoașterea de care au nevoie, în ciuda restricțiilor impuse de criza sanitară. Atât din chestionar, cât și din discuțiile purtate la întâlnirile online ale plenului Facultății de Drept, rezultă fără dubiu gradul înalt de preocupare a cadrelor didactice pentru facilitățile oferite de platforma de învățare online, de modul în care poate fi aceasta utilizată pentru a oferi studenților un standard de calitate educațională cel puțin egal cu cel asumat înainte de pandemie.

Așa cum am arătat mai sus, și studenții chestionați în această privință confirmă, în foarte mare grad (86,36%), că sarcinile de lucru gândite de cadrele didactice în această perioadă și oferite prin intermediul platformei Microsoft Teams au fost atractive, utile și corespunzătoare nevoilor de învățare (spre deosebire de doar 5,45% dintre studenți, care s-au pronunțat în sens contrar).

5. Menținerea motivației pentru învățarea online

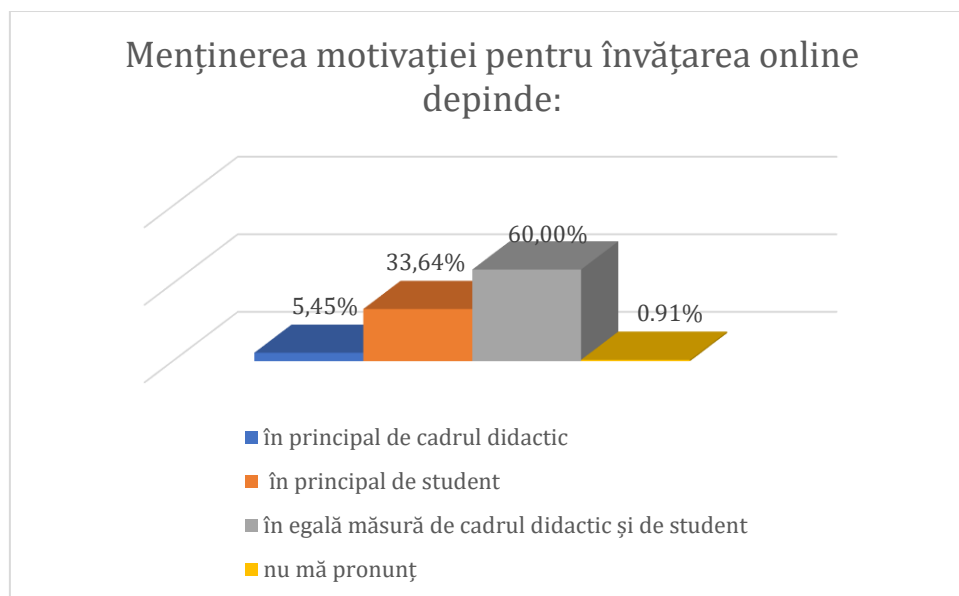
În realizarea studiului de față, am fost interesați și de opinia studenților și a profesorilor privind factorii principali de care depinde menținerea motivației pentru învățarea online. Am adresat aceeași întrebare celor două categorii de respondenți, oferindu-le ca alternative de răspuns: „în principal de cadrul didactic”, „în principal de student”, „în egală măsură de cadrul didactic și de student” și „nu mă pronunț”.

5.1. Răspunsurile studenților

La întrebarea adresată studenților, privind responsabilitatea menținerii interesului și motivației pentru învățare în condițiile impuse de criza sanitară actuală, cei mai mulți dintre respondenți (60,00%) au optat pentru varianta conform căreia menținerea motivației pentru învățarea online le revine, în egală măsură, cadrelor didactice și studenților.

Un procent mai mic dintre studenți, respectiv 33,64%, consideră că menținerea acestei motivații este mai degrabă în sarcina proprie (a studentului), ceea ce reprezintă – în opinia noastră – o dovadă de maturitate și responsabilitate. Numai 5,45% dintre aceștia sunt de părere că responsabilitatea pentru menținerea motivației pentru învățarea online îi revine în principal cadrului didactic.

Un procent extrem de mic dintre studenți (doar 0,91%) a optat pentru varianta „nu mă pronunț”.

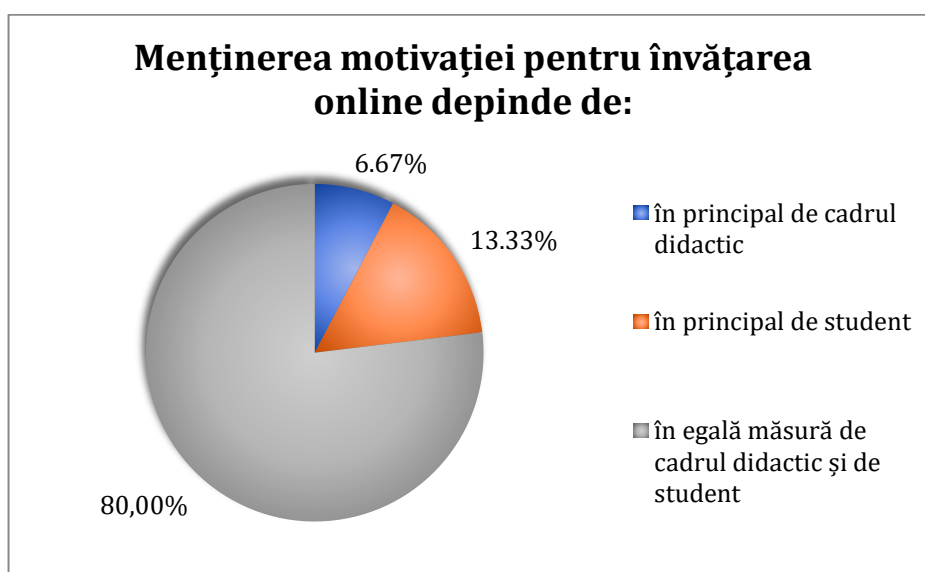
Grafic nr. 18 – Principalul responsabil de menținerea motivației pentru învățarea online, în viziunea studenților

5.2. Răspunsurile profesorilor

Ca și în cazul studenților, răspunsurile oferite de cadrele didactice denotă faptul că majoritatea acestora consideră că menținerea interesului și motivației pentru învățarea online este o sarcină comună pentru învățători și învățăcei, dar într-o proporție mult mai mare decât studenții (80,00% dintre profesori, față de 60,00% dintre studenți).

Pe locul doi se situează tot opinia că menținerea motivației pentru învățarea online este în principal în sarcina studentului, dar și aici proporțiile diferă (13,33% dintre profesori, față de 33,64% dintre studenți).

Similaritatea continuă și în cazul răspunsului că menținerea motivației depinde în principal de cadrul didactic: 6,67% dintre profesori au optat pentru această variantă de răspuns (față de 5,45% dintre studenți).

Grafic nr. 19 – Principalul responsabil de menținerea motivației pentru învățarea online, în viziunea profesorilor

5.3. Analiză comparativă

Din analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori, rezultă fără dubiu că ambele categorii de parteneri ai procesului educațional consideră că responsabilitatea pentru menținerea motivației de învățare online este una comună. Totuși, se poate observa că această opinie a obținut un scor mai mare în rândul cadrelor didactice (80,00%) decât în rândul studenților (60,00%).

Pe de altă parte, un număr aproximativ triplu de studenți, comparativ cu profesorii (33,64%, față de 13,33%), sunt de părere că această responsabilitate cade în principal în propria lor sarcină (a studenților), ceea ce denotă o bună înțelegere a sarcinilor ce le revin ca beneficiari direcți ai procesului educațional.

Doar 5,45% dintre studenți și 6,67% dintre profesori s-au pronunțat în sensul că menținerea motivației pentru învățarea online depinde în principal de cadrul didactic.

Distribuția răspunsurilor oferite de studenți și profesori pentru fiecare variantă propusă poate fi urmărită în tabelul următor:

Menținerea motivației pentru învățarea online depinde:	Răspunsurile studenților	Răspunsurile profesorilor
în principal de cadrul didactic	5,45%	6,67%
în principal de student	33,64%	13,33%
în egală măsură de cadrul didactic și de student	60,00%	80,00%
nu știu / nu mă pronunț	0,91%	0,00%

Tabel comparativ nr. 2 – Principalul responsabil pentru menținerea motivației de învățare online

6. Continuarea activității didactice în regim online

Atât studenților, cât și cadrelor didactice, le-am adresat întrebarea dacă cred că ar fi benefic ca activitatea didactică să fie continuată online și după încheierea pandemiei, oferindu-le ca opțiuni de răspuns următoarele variante: „da, numai în sistem online”, „da, parțial online și parțial față în față”, „nu” și „nu știu / nu mă pronunț”.

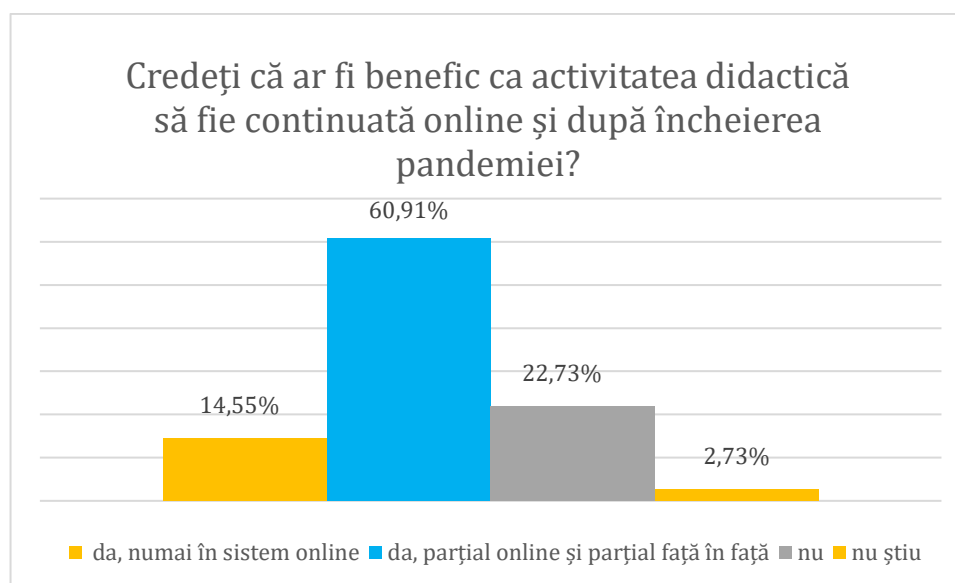
6.1. Răspunsurile studenților

Un procent majoritar, de 60,91% dintre studenții chestionați, cred că ar fi benefic ca *activitatea didactică să fie continuată, în parte, tot în regim online* și după încheierea pandemiei, respectiv parțial online și parțial față în față.

Mult mai puțini dintre studenții respondenți se pronunță împotriva menținerii activităților didactice online și după sfârșitul crizei medicale, și anume 22,73%.

Pe de altă parte, 14,55% dintre studenți sunt de părere că școala online ar trebui să înlocuiască cu totul școala tradițională, astfel încât activitatea didactică la Facultatea de Drept ar trebui să continue *numai în sistem online*, și după ce situația sanitară ar permite reluarea activității on site.

În fine, un procent foarte mic (2,73%) dintre studenții chestionați au optat pentru varianta de răspuns „nu știu”.

Grafic nr. 20 – Continuarea activității didactice în regim online, în viziunea studenților

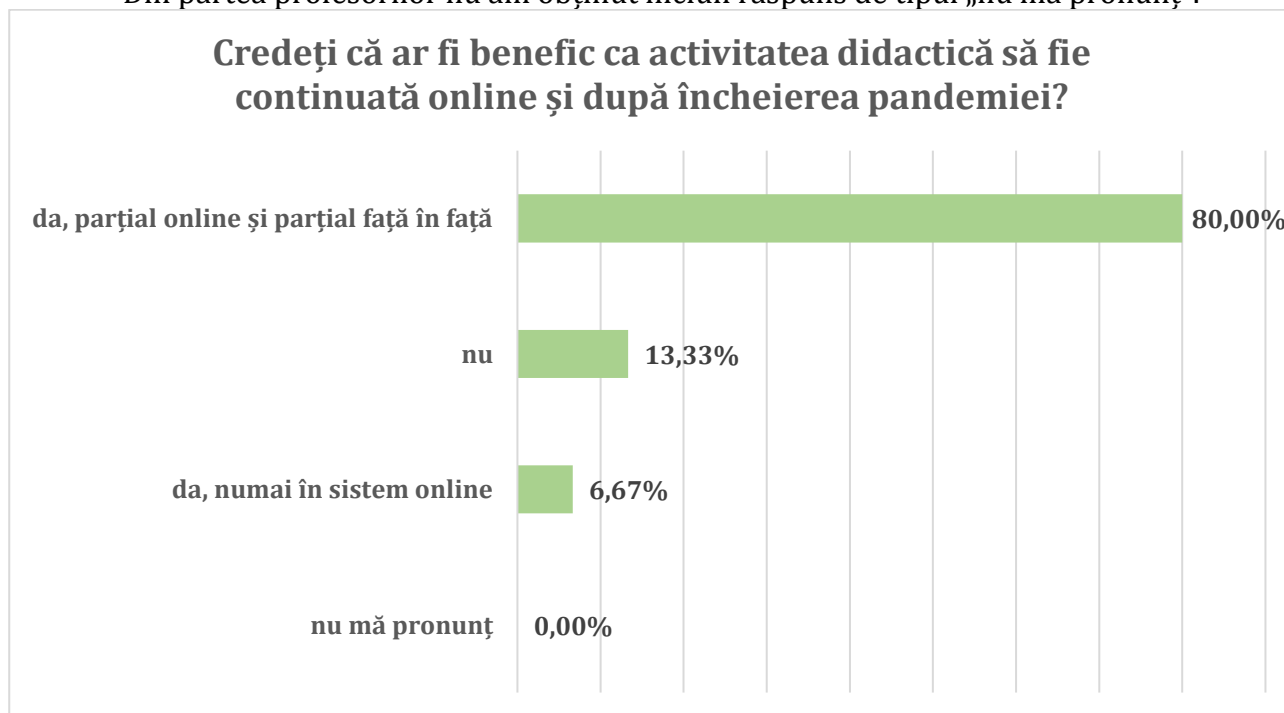
6.2. Răspunsurile profesorilor

Ca și în cazul studenților, răspunsurile oferite de cadrele didactice denotă faptul că marea majoritate a acestora (80,00%) ar opta pentru *continuarea activității didactice într-un sistem mixt, parțial online și parțial față în față*.

Pe locul al doilea în opțiunile profesorilor se clasează varianta de răspuns „nu”, 13,33% dintre aceștia opinând că *nu ar fi benefic ca activitatea didactică să continue în niciun fel în regim online*, după încheierea pandemiei.

Pe de altă parte, 6,67% dintre cadrele didactice respondente sunt de părere că activitatea didactică ar trebui să continue *numai în sistem online*, chiar și când situația epidemiologică ar permite redeschiderea universității.

Din partea profesorilor nu am obținut niciun răspuns de tipul „nu mă pronunț”.

Grafic nr. 21 – Continuarea activității didactice în regim online, în viziunea profesorilor

6.3. Analiză comparativă

Din analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori, rezultă că ambele categorii ar opta, în marea lor majoritate, pentru continuarea activității didactice în regim parțial online și parțial față în față (60,91% dintre studenți și 80,00% dintre cadrele didactice). Totuși, se remarcă o proporție mai mare a profesorilor care cred că ar fi benefic un asemenea sistem mixt, față de studenții care cred același lucru.

Procente mult mai mici din rândul ambelor categorii de parteneri educaționali se pronunță net împotriva oricărei activități online susținute după încheierea pandemiei (22,73% dintre studenți și 13,33% dintre cadrele didactice).

În fine, continuarea activității didactice numai în regim online, și după încheierea pandemiei, este considerată a fi varianta optimă de 14,55% dintre studenți și 6,67% dintre cadrele didactice.

Distribuția răspunsurilor oferite de studenți și profesori pentru fiecare variantă propusă poate fi urmărită în tabelul următor:

Credeți că ar fi benefic ca activitatea didactică să fie continuată online și după încheierea pandemiei?	Răspunsurile studenților	Răspunsurile profesorilor
da, numai în sistem online	14,55%	6,67%
da, parțial online și parțial față în față	60,91%	80,00%
nu	22,73%	13,33%
nu știu / nu mă pronunț	2,73%	0,00%

Tabel comparativ nr. 3 – Continuarea activității didactice în regim online

7. Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane

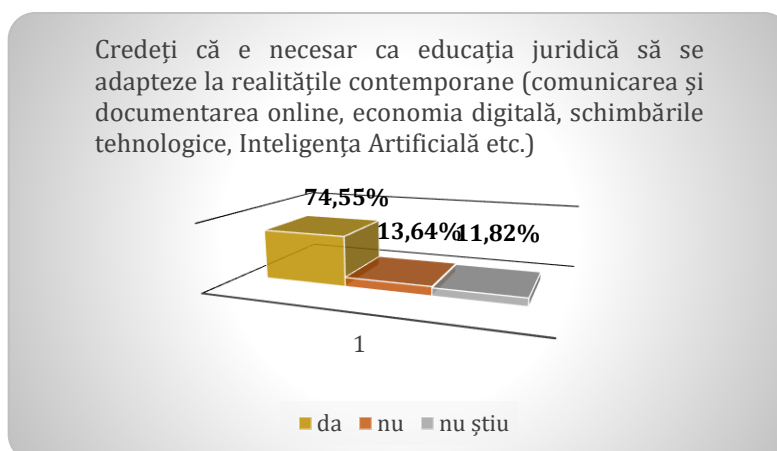
Am păstrat pentru final o întrebare pe care am adresat-o atât studenților, cât și cadrelor didactice, și care urmărește să evalueze opinia respondenților cu privire la impactul pe care realitatea socială în continuă transformare și schimbările accelerate la care asistăm îl are (sau ar trebui să îl aibă) asupra modului în care gândim educația juridică în 2021. Întrebarea a fost formulată de maniera „Credeți că e necesar ca educația juridică să se adapteze la realitățile contemporane (comunicarea și documentarea online, economia digitală, schimbările tehnologice, Inteligența Artificială etc.)?”, iar variantele de răspuns au fost închise „ da”, „nu” și „nu știu / nu mă pronunț”. Respondenților le-a fost oferită însă și posibilitatea de a adăuga comentarii și observații personale.

7.1. Răspunsurile studenților

Aproape trei sferturi dintre studenții chestionați (74,55%) consideră că este necesar ca educația juridică să se adapteze la schimbările din lumea contemporană, astfel încât să îi pregătească pe viitorii profesioniști ai dreptului să acționeze corespunzător cerințelor lumii în care vor profesa.

Spre surprinderea noastră însă, un procent mai mare decât ne-am fi așteptat (13,64%) nu cred că educația lor ar trebui să țină cont de aspecte precum comunicarea și documentarea online, economia digitală, schimbările tehnologice sau Inteligența Artificială, fiind probabil de părere că acestea nu au impact asupra realităților juridice și pregătirii lor profesionale.

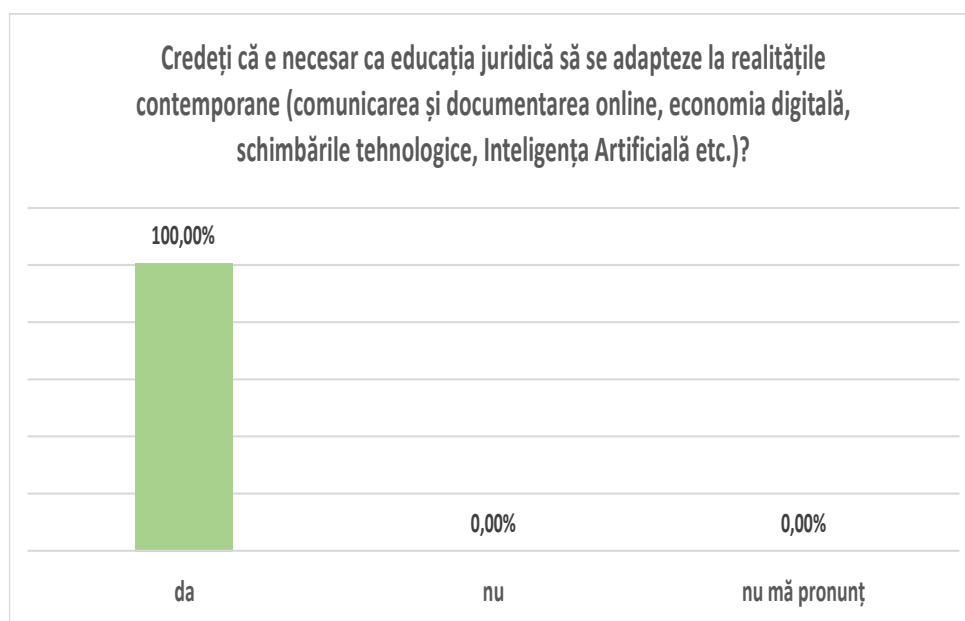
În fine, 11,82% dintre studenții respondenți au optat, la această întrebare, pentru varianta „nu știu”.

Grafic nr. 22 – Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane, în viziunea studenților

7.2. Răspunsurile profesorilor

Răspunsurile oferite de cadrele didactice ale Facultății de Drept nu necesită nicio interpretare, 100% dintre acestea fiind convinse de necesitatea adaptării educației juridice online la realitățile contemporane (comunicarea și documentarea online, economia digitală, schimbările tehnologice, Inteligența Artificială etc.).

Grafic nr. 23 – Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane, în viziunea profesorilor

Oferim în continuare câteva dintre observațiile pe care respondenții profesori, mulți dintre ei având și calitatea de profesioniști ai Dreptului, le-au adus pentru detalierea și nuanțarea acestei opțiuni:

Consider că învățământul juridic nu se poate opune dezvoltării tehnologice, dimpotrivă, trebuie să ne adaptăm acesteia și să luăm cât mai mult din avantajele pe care ni le oferă dezvoltarea tehnologică (spre exemplu, punerea la dispoziția studenților a cursurilor online, a materialelor didactice auxiliare, a activităților aplicative care nu implică neapărat prezența față în față etc.). În egală măsură, consider că învățământul superior juridic exclusiv online privează studentul de un element fundamental al formării lor ca viitori juriști, și anume dobândirea abilităților de comunicare (mai ales nonverbală), de exercițiul retoricii și al interacțiunii intercolegiale, respectiv cu profesorii, în condițiile în care - prin excelență - Dreptul este o știință socială. (Prof. univ. dr. habil. Emilia Lucia Cătană – avocat, Baroul Mureș)

Educația juridică online este benefică atât pentru studenți, cât și pentru cadrele didactice. (Conf. univ. dr. Ioan Gârbuleț – judecător, Curtea de Apel Tîrgu-Mureș)

In contextul tehnologizării din toate domeniile, educația juridica online nu este doar o normalitate, ci chiar o necesitate, pentru a ușura munca tuturor celor implicați în această activitate și pentru a putea ține pasul cu ceea ce se întâmplă la nivel mondial. (Lector univ. dr. Anca Maria Slev)

Educația juridică online este la început, așa că avem încă foarte multe de învățat, atât noi, profesorii, cât și studenții. (Asistent univ. drd. Cecilia Ionela Șulea)

Educația juridică online solicită o mai mare capacitate de concentrare, atât asupra cursului, cât și asupra interacțiunii cu studenții și asupra aspectelor tehnice. (Drd. Anca Bogdan, cadru didactic asociat – specialist în domeniul Dreptului)

7.3. Analiză comparativă

Așa cum am arătat, toți profesorii chestionați, fără nicio excepție, sunt convinși de necesitatea adaptării educației juridice la exigențele unei lumi în continuă schimbare, față de numai 74,55% dintre studenți. Un procent de 13,64% dintre studenți consideră că o asemenea adaptare nu este necesară, iar 11,82% dintre aceștia sunt indeciși.

Faptul că studenții cred într-o mai mică măsură decât profesorii că e obligatorie adaptarea educației juridice la exigențele prezentului și ale viitorului nu înseamnă neapărat că primii ignoră sau resping realitățile sociale. Poate fi, mai degrabă, vorba despre faptul că tinerii aspiranți la profesia de jurist văd Dreptul doar ca pe o sumă de acte normative, reguli de conduită și sancțiuni, fără să fie încă pe deplin conștienți de țesătura intimă a Dreptului în întreaga societate. Concluzia noastră este că ar trebui pus mai mult accent pe educația interdisciplinară, pe înțelegerea spiritului legilor, poate pe conștientizarea rolului juristului în societate și a responsabilității pe care o are.

Distribuția răspunsurilor oferite de studenți și profesori pentru fiecare variantă propusă poate fi urmărită în tabelul următor:

Credeți că e necesar ca educația juridică să se adapteze la realitățile contemporane (comunicarea și documentarea online, economia digitală, schimbările tehnologice, Inteligența Artificială etc.)?	Răspunsurile studenților	Răspunsurile profesorilor
da	74,55%	100%
nu	13,64%	0%
nu știu / nu mă pronunț	11,82%	0%

Tabel comparativ nr. 4 - Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane

III. Concluzii și recomandări

Vom prezenta în această secțiune concluziile pe care le-am desprins în urma cercetării pe care am realizat-o cu privire la educația juridică online, precum și câteva recomandări pentru menținerea și optimizarea avantajelor acestui sistem și după încheierea pandemiei, pentru gestionarea și reducerea riscurilor pe care le aduce educația online, precum și pentru adaptarea educației juridice la sistemul online și la realitățile contemporane în general.

1. Sinteză privind avantajele educației juridice online

Fără a relua explicațiile și interpretările oferite mai sus¹⁰, vom sintetiza în continuare principalele avantaje pe care le aduce educația juridică online, așa cum rezultă din cercetarea pe care am realizat-o.

Cel mai important avantaj al educației online este, atât în viziunea studenților, cât și în cea a profesorilor Facultății de Drept, faptul că **activitatea de predare-învățare-evaluare se poate desfășura din orice locație** (77,27% dintre studenți și 46,67% dintre cadrele didactice).

Economiile de timp și bani legate de deplasarea spre / de la universitate se clasează pe locul al doilea în ierarhia avantajelor învățământului online pentru studenți pe când în cazul cadrelor didactice aceasta se află pe poziție de egalitate cu prima opțiune expusă mai sus (56,36% dintre studenți și 46,67% dintre cadrele didactice).

Și **posibilitatea de continuare a activității educaționale în condiții de sănătate deficitară** este apreciată de respondenți; 42,73% dintre studenți și 46,67% dintre profesori consideră un avantaj faptul că pot să participe la / să susțină activitățile didactice, chiar și când starea de sănătate nu le-ar permite deplasarea la universitate.

Un **program zilnic mai flexibil și mai ușor de organizat** este indicat ca avantaj al educației online de 41,82% dintre studenți și 33,33% dintre profesori.

Pentru 21,82% dintre studenți, un avantaj îl reprezintă și posibilitatea de a asculta prelegerile profesorilor și fără ca respondentul să fie văzut / auzit de aceștia (**camera video și microfon oprite**), aspect care este însă privit ca un dezavantaj major al educației online de nu mai puțin de 73,33% dintre cadrele didactice respondente, care declară că simt că „**vorbesc singuri**”, respectiv că se simt deranjate de faptul că nu toți studenții pornesc camera video și nu răspund la întrebări și le lipsește feed-back-ul nonverbal din partea studenților „ascunși” în mediul virtual.

Faptul că ar avea **mai mult timp pentru familie sau alte activități** este considerat un avantaj al învățământului online de 21,82% dintre studenți, însă de doar 6,67% dintre cadrele didactice. Explicația constă în faptul că pregătirea cursurilor, seminarelor și a celorlalte activități aplicative, ca și susținerea acestor activități didactice, consumă la fel de multe resurse de timp pentru profesori în regim online, ca și în cazul învățământului față în față (ba se poate dovedi chiar mai cronofagă), singura economie de timp fiind legată de deplasarea la / de la campus. De altfel, niciun respondent din rândul cadrelor didactice nu a optat pentru varianta de răspuns că se simte mai odihnit în această perioadă de suspendare a cursurilor față în față.

¹⁰ A se vedea *supra*, secțiunea „Avantaje și oportunități oferite de educația juridică online”.

O concluzie interesantă se desprinde din analiza comparativă a avantajului **utilizării altor mijloace de studiu decât cele tradiționale și al accesului la resurse educaționale suplimentare**, pentru care au optat 40,00% dintre respondenții profesori, dar numai 11,82% dintre studenții chestionați. Credem că acest decalaj procentual denotă un interes mai mare al cadrelor didactice pentru îmbunătățirea și actualizarea tehnicilor de predare / seminarizare, studenții fiind mai puțin interesați de acest aspect, deși sunt beneficiarii direcți ai metodelor didactice inovative.

Pe locuri mai mici în ierarhia avantajelor educației juridice online se situează **economiile de chirie** sau alte costuri de ședere în localitatea unde se află universitatea (16,36% dintre studenți și 6,67% dintre profesori) și **oportunitățile de dezvoltare a abilităților IT** (13,33% dintre profesori și 9,09% dintre studenți).

Ca o concluzie generală, atât studenții, cât și profesorii din cadrul Facultății de Drept **s-au adaptat cu succes la forma de învățământ online și i-au sesizat avantajele reale**, ceea ce se confirmă și prin procentul majoritar al celor care consideră că ar trebui continuat într-un sistem mixt (online și față în față) și după încheierea pandemiei (60,91% dintre studenți și 80,00% dintre cadrele didactice).

Din cercetarea noastră a rezultat și un aspect problematic, și anume că **dialogul educațional tinde / riscă să se transforme într-un monolog**. Astfel, un număr însemnat de studenți preferă să nu își activeze microfonul și camera video în timpul activităților didactice online, ceea ce este de natură să creeze frustrare în rândul cadrelor didactice și le privează pe acestea de comunicarea bilaterală inerentă procesului educațional.

Recomandări:

- Menținerea unui sistem educațional mixt, parțial față în față și parțial online, și după încheierea actualei pandemii, pentru a păstra cât mai multe dintre avantajele celui din urmă, dar fără vreun impact negativ asupra calității actului educațional;
- Menținerea sistemului de conturi instituționale online și adrese de email dedicate pentru toți studenții și cadrele didactice ale universității, care este de natură să asigure comunicarea optimă în cadrul instituției;
- Analizarea oportunității și posibilității de implementare a unei decizii la nivel instituțional, de a impune studenților activarea camerelor video și a microfoanelor, pentru a evita transformarea dialogului educațional într-un monolog;
- Identificarea unor metode de creștere a „apetitului” studenților pentru metodele educaționale inovative și resursele de studiu suplimentare, care își găsesc un spațiu atât de propice în mediul online;
- Implementare unui sistem de lucru pe platforma Microsoft Teams, care să poată depăși barierele dintre „echipe”, respectiv ani de studiu, încurajând astfel „transferul de experiență” de la anii mai mari de studiu la cei mai mici.

2. Sinteză privind dezavantajele educației juridice online

Principala concluzie ce se desprinde din analiza comparativă a răspunsurilor oferite de studenți și profesori deopotrivă este că cel mai mare dezavantaj al educației online este **lipsa interacțiunii față în față** (62,73% dintre studenți și 53,33% dintre cadrele didactice).

Totuși, pentru profesori, nu distanțarea fizică este considerată a fi cel mai mare dezavantaj al învățământului online, ci o anume distanțare psihologică sau morală, respectiv **lipsa feedback-ului din partea studenților** (73,33% dintre cadrele didactice chestionate se pronunță în acest sens). Reiterăm faptul că, în opinia noastră, această chestiune trebuie

tratată cu maximă seriozitate, întrucât reacția studenților la modul cum decurge cursul sau activitatea aplicativă este un factor extrem de important în auto-ajustarea deciziilor didactice pe care profesorul le ia în timpul activităților didactice și în adaptarea prestației acestuia în funcție de dinamica grupei de studenți cu care lucrează, gradul de interes / dezinteres al studenților pentru un anumit subiect, întrebările care apar din partea studenților, starea de oboseală a participanților etc.¹¹ Pe de altă parte însă, din cercetarea noastră rezultă că un număr impresionant de studenți (77,27%) consideră ca fiind cea mai mare oportunitate oferită de învățământul juridic online tocmai faptul că pot participa la cursuri / seminare / aplicații practice, indiferent de locația în care se află, iar aceasta din urmă poate să fie incompatibilă cu pornirea camerei video, din motive mai mult sau mai puțin întemeiate.

O altă concluzie care se desprinde din studiu de față este că un număr mare de studenți (50,00% - locul doi în ierarhia răspunsurilor privind dezavantajele educației online) întâmpină **problemele de concentrare / distragere a atenției** (aceasta în timp ce niciunul dintre profesorii chestionați nu au declarat că se concentrează mai greu asupra sarcinilor didactice decât în sala de curs).

Expunerea prelungită la radițiile electromagnetice emise de dispozitivele digitale este privită ca un dezavantaj major de 53,33% dintre cadrele didactice respondente, care se pare că sunt mai informate asupra acestui subiect și cunosc mai bine pericolele expunerii la radiații electromagnetice decât studenții, care se declară și ei îngrijorați de impactul acestui tip de radiații asupra sănătății lor, dar într-o proporție mai mică (18,18%).

Din cercetarea realizată se desprinde și concluzia că un număr mare de studenți (40%, față de numai 13,33% dintre profesori) se confruntă cu **probleme de conexiune la internet**, care determină întreruperea cursurilor/seminarelor/aplicațiilor practice. Credem că rezolvarea acestei probleme ține în foarte mică măsură de universitate, însă studenții ar putea fi conștientizați asupra importanței investiției în echipamente IT performante și în abonamente de internet la viteze superioare, respectiv asupra faptului că ar putea redirecționa în acest scop economiile realizate din deplasarea la / de la campus, respectiv din costurile cu chiria. De altfel, un număr relativ mic dintre studenții chestionați (10%) s-au plâns că sunt nevoiți să cheltuiască mai mulți bani pentru accesul la tehnologie performantă: laptop, cameră video, microfon, abonament la internet etc.

O altă concluzie interesantă care se desprinde din studiu de față este că doar foarte puțini dintre profesori (13,33%) declară că trebuie să depună un efort sporit pentru adaptarea materialelor didactice la modalitatea de predare online. Acest lucru confirmă faptul că **profesorii Facultății de Drept erau pregătiți pentru adaptarea la forma de învățământ online**. Așa cum a rezultat din ședințele facultății și din discuțiile individuale purtate cu aceștia, cadrele didactice ale facultății au adoptat încă de mult timp metode didactice moderne, bazate pe utilizarea tehnologiei digitale, le-au înțeles utilitatea în procesul de învățământ și în păstrarea legăturii cu studenții și au îmbrățișat în mod natural avantajele progresului tehnologic. În schimb, peste un sfert dintre studenții respondenți (29,09%) consideră că, în actualele condiții, trebuie să depună mai mult efort pentru studiul individual – cu alte cuvinte, să depună un efort sporit de adaptare la noutatea formei de învățământ online.

Dacă studenții par, în covârșitoarea lor majoritate, mulțumiți de modul în care decurge comunicarea online cu cadrele didactice, nu același lucru se poate spune despre comunicarea cu personalul administrativ al universității. Astfel, un scor îngrijorător de mare la întrebarea privind dezavantajele învățământului online adresată studenților a fost obținut de răspunsul „**e mai dificil să obțin informații despre situația mea școlară**”, pentru care au optat 30,00% dintre aceștia.

¹¹ Pentru o analiză mai amplă a acestui aspect, a se vedea *supra*, secțiunea „Dezavantaje și provocări ale educației juridice online”.

Efortul de îmbunătățirea competențelor digitale este considerat a fi o provocare de 13,33% dintre cadrele didactice chestionate, în timp ce doar 3,64% dintre studenții respondenți apreciază că nu primesc suportul tehnic necesar de la departamentul IT.

Scoruri mai mici în ierarhia dezavantajelor educației juridice online au obținut răspunsurile privind necesitatea de a investi mai mult timp și energie pentru comunicarea cu studenții și colegii (13,33% dintre cadrele didactice), dificultăți de comunicare cu secretariatul și personalul administrativ al universității (4,55% dintre studenți) sau dificultăți în organizarea activității online și a relaționării cu studenții (1,82% dintre studenți).

Recomandări:

- Profesorii trebuie să fie mai conștienți de faptul că studenților le este mult mai dificil să își păstreze vigilența mintală, respectiv focalizarea asupra subiectului, și să apeleze la metode inovative pentru a le capta și menține atenția în mediul virtual: prezentări mai interesante, traiectorii de predare / seminarizare mai atractive, schimbări de ritm, pauze mai dese etc.;
- Respectarea pauzelor și îndepărtarea de dispozitivele digitale în timpul acestora (această din urmă măsură ar trebui recomandată și studenților, de către profesori);
- Prelungirea pauzelor de la 10 minute, la 20 de minute, cu reducerea corespunzătoare a orei propriu-zise de activitate online, de la 50 de minute, la 40 de minute;
- Conștientizarea studenților asupra importanței studiului individual, nu doar în condiții de pandemie, ci ca o temelie a propriului efort de formare profesională și de dezvoltare personală;
- Mai buna diseminare în rândul studenților a informațiilor privind accesarea și utilizarea platformei Microsoft Teams, privind materialele publicate acolo de cadrele didactice, privind modul de funcționare în regim online a bibliotecii proprii etc., astfel încât toți studenții să înțeleagă că le sunt puse la dispoziție toate resursele educaționale necesare;
- Optimizarea canalelor și procedurilor de comunicare online, de exemplu prin publicarea pe pagina web a situației școlare și financiare a studenților, în condiții care să asigure confidențialitatea și protecția datelor cu caracter personal (acces individual pe baza numărului matricol), despovărând astfel secretariatele și serviciul Operativ de obligația de a răspunde la numeroase telefoane și emailuri din partea studenților, dar asigurând totodată transparența și eficiența informațională;
- Identificarea unor soluții de optimizare a demarcației dintre viața profesională și cea personală a angajaților (cadre didactice și personal auxiliar).

3. Adaptarea educației juridice la sistemul online

În această secțiune de concluzii, vom încerca să sintetizăm trei alte tipuri de informații pe care am încercat să le obținem prin demersul nostru de cercetare asupra educației juridice online, respectiv: *calitatea* educației juridice online, *utilizarea platformelor de învățare* online și *menținerea motivației* pentru învățarea online. În opinia noastră, cele trei aspecte menționate sunt indicatori valoroși ai modului în care educația juridică a reușit sau a eșuat în încercarea de a se adapta la metodele online de predare, învățare și evaluare, cel

puțin la nivelul Facultății de Drept din cadrul Universității „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș.

În ce privește **calitatea educației juridice online**, concluzia pare a fi una îmbucurătoare, în sensul în care confirmă reușita acestui demers, de vreme ce mai mult de jumătate dintre respondenți (51,81% dintre studenți și 53,33% dintre profesori) apreciază că educația juridică online se ridică la același nivel calitativ ca și cea tradițională sau chiar o depășește. Menționăm că aceste procente reies dintr-o **cercetare realizată la mai puțin de un an de la debutul pandemiei**, timp prea scurt pentru o adaptare ideală de la o situație (inclusiv educațională) „normală”, cunoscută, obișnuită, la una extraordinară, necunoscută, neobișnuită și plină de provocări, cum este cea actuală. În opinia noastră, procentele menționate dovedesc o admirabilă capacitate instituțională de adaptare la nou, de ajustare „din mers” a activității educaționale și a celei auxiliare, precum și de menținere a standardelor educaționale la cel mai înalt nivel calitativ, chiar și în condiții sociale extreme.

De menționat însă că profesorii Facultății de Drept par a-și fi fixat standarde de calitate superioare, din moment ce majoritatea acestora (46,67%) sunt de părere că învățământul online nu permite un nivel calitativ la fel de înalt pentru educația juridică, precum învățământul superior tradițional. Așa cum am arătat, credem că și acesta este o problemă de timp și – prin efortul conjugat al tuturor factorilor implicați: profesori, studenți, factori decizionali, personal administrativ etc. – calitatea educației online ar putea să crească constant.

De altfel, nu trebuie neglijat nici procentul de respondenți care apreciază, chiar și în momentul actual, că educația juridică online este superioară celei față în față (13,33% dintre profesori și 6,36% dintre studenții chestionați).

Opinia respondenților în privința **utilizării platformelor de învățare online** este de natură să indice un alt motiv de satisfacție, respectiv de confirmare a faptului că efortul de adaptare la dificultățile sistemului educațional online nu a rămas fără rezultate.

După cum am arătat¹², imensa majoritate a cadrelor didactice (86,67%) au declarat că, în perioada de suspendare a cursurilor față în față, au primit sprijin și suport de la departamentul IT al universității, ceea ce ne conduce la concluzia că profesorii au fost interesați, în cea mai mare măsură, de modul în care pot să continue să ofere studenților cunoașterea de care au nevoie, în ciuda restricțiilor impuse de criza sanitară. Atât din chestionar, cât și din discuțiile purtate la întâlnirile online ale Facultății de Drept, rezultă fără dubiu gradul înalt de preocupare a cadrelor didactice pentru facilitățile oferite de platforma de învățare online, de modul în care poate fi aceasta utilizată pentru a oferi studenților un standard de calitate educațională cel puțin egal cu cel asumat înainte de pandemie.

Și studenții chestionați în această privință confirmă, în imensa lor majoritate (86,36%), că sarcinile de lucru gândite de cadrele didactice în această perioadă și oferite prin intermediul platformei Microsoft Teams, au fost atractive, utile și corespunzătoare nevoilor de învățare (spre deosebire de doar 5,45% dintre studenți, care s-au pronunțat în sens contrar).

În ce privește **menținerea motivației pentru învățarea online**, majoritatea respondenților (80,00% dintre cadrele didactice și 60,00% dintre studenți) sunt de părere că responsabilitatea pentru aceasta la revine, în egală măsură, profesorilor și studenților.

Mult mai puțini dintre cei chestionați cred că doar unul dintre cei doi parteneri educaționali are un rol mai important în menținerea motivației pentru învățarea online: 33,64% dintre studenți și 13,33% dintre profesori sunt de părere că această responsabilitate cade în principal în sarcina studenților, în timp ce doar 5,45% dintre studenți și 6,67% dintre profesori s-au pronunțat în sensul că menținerea motivației pentru învățarea online depinde în principal de cadrul didactic.

¹² A se vedea *supra*, secțiunea „Utilizarea platformelor de învățare online”.

Recomandări:

- Implicarea conjugată și constantă a tuturor factorilor umani responsabili (profesori, studenți, personal decident, personal administrativ etc.) în creșterea calității serviciilor educaționale oferite online (ca și a serviciilor „complementare” –secretariat, suport tehnic etc.);
- Explorarea de noi facilități de predare – învățare – evaluare oferite de platforma Microsoft Teams, identificarea unor soluții inovative în utilizarea tehnologiei, în sprijinul educației și cercetării științifice.

4. Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane

Problematika adaptării educației juridice la realitățile contemporane este una constantă în preocupările echipei de cadre didactice ale Facultății de Drept¹³, fiind în strânsă legătură cu responsabilitatea profesorilor de drept în educarea viitoarelor generații de juriști, în contextul progresului tehnologic al societății.

Profesioniștii Dreptului dispun astăzi de acces la numeroase resurse de documentare în format electronic, comunicarea online permite ușurarea și eficientizarea dialogului dintre organele judiciare, justițiabili, avocați și alte categorii de actori ai Justiției, informațiile de interes juridic se propagă mai fluent, mai coerent și mai transparent. Avantajele și oportunitățile pe care le oferă tehnologia sunt evidente pentru juriști, mai ales pentru cei cu o experiență profesională suficient de îndelungată pentru a le permite să facă comparația cu modul în care puteau să își exercite profesia înainte de „epoca internetului”.

Există însă și numeroase provocări pe care schimbările tehnologice le aduc în viața profesioniștilor Dreptului: comunicarea și documentarea online pot avea riscuri și capcane ascunse și impun un plus de luciditate și prudență, economia digitală, tehnologiile inteligente și schimbările din societate obligă juristul la o permanentă ajustare la noile realități cu care se confruntă, sunt numeroase semne de întrebare cu privire la rolul pe care Inteligența Artificială îl va avea în procesul de înlăptuire a Justiției.

În Estonia, funcționează deja „judecătorul robot” - un sistem automatizat bazat pe algoritmi de calcul, care permite soluționarea litigiilor comerciale de valoare mai redusă și care înlocuiește nu doar munca unui judecător uman, ci și a circa 30 de asistenți și referenți. Se pregătește implementarea unui sistem bazat pe transcrierea automată a vorbirii, care va face inutilă în mare parte munca grefierilor. Aceste inovații au stârnit îngrijorare publică: vor rămâne juriștii fără locuri de muncă? Va mai fi oare nevoie de judecători, avocați, personal auxiliar de justiție? Putem ceda „roboților” o parte din responsabilitatea noastră de înlăptuire

¹³ Workshop-ul cu tema „Educația juridică online – oportunități și provocări”, organizat de Facultatea de Drept în data de 24 noiembrie 2020, în cadrul Simpozionului științific organizat anual de Universitatea „Dimitrie Cantemir” din Tîrgu-Mureș, a oferit un nou prilej participanților – cadre didactice și studenți ai facultății noastre – de a reflecta asupra impactului pe care ritmul accelerat al schimbărilor din societatea contemporană îl are asupra profesiei de jurist.

a Justiției? Se prefigurează un viitor în care Inteligența Artificială va face dreptate ființelor umane?¹⁴

Dincolo de avantaje și riscuri, dincolo de entuziasmul și / sau temerile noastre, schimbările pe care tehnologia le aduce (și va continua probabil să le aducă, într-un ritm tot mai accelerat) în viața fiecărui profesionist al Dreptului rămân o realitate ce nu poate fi contestată și care ne obligă la adaptare.

Dacă toți profesorii pe care i-am chestionat în cadrul cercetării noastre sunt conștienți nu doar de aceste schimbări din mediul profesional, ci și de responsabilitatea ce le revine în calitate de profesori de Drept, credem că putem extrapola aceste rezultate la întreg mediul academic din România și putem spera la o performanțe tot mai bune ale educației juridice în țara noastră.

Avantajele și oportunitățile educației juridice online stau nu doar în aspectele sale evidente, ci și în posibilitatea (și obligația deontologică) de a conștientiza studenții asupra rolului pe care îl vor avea de jucat ca profesioniști ai Dreptului secolului XXI.

Recomandări:

- Educarea studenților în utilizarea inteligentă a noilor tehnologii și inovații din domeniul Dreptului, semnalarea avantajelor și oportunităților pe care acestea le pot aduce în sprijinul profesiilor juridice, dar și a riscurilor și capcanelor ascunse;
- Accentuarea necesității de autoverificare și autocenzură în utilizarea comunicării și documentării online, precum și a eticii cercetării științifice;
- Conștientizarea permanentă a studenților cu privire la rolul lor în societate, ca viitori juriști, și responsabilitatea care le revine în această calitate.

¹⁴ Pentru detalii privind tehnologizarea sistemului judiciar din Estonia, a se vedea <https://www.libertatea.ro/stiri/reportaj-acasa-la-primul-judecator-robot-al-lumii-in-estonia-2665884> (accesat la 19.02.2021).

Indexul reprezentărilor grafice

- Grafic nr. 1 – Distribuția respondenților studenți pe ani de studiu
- Grafic nr. 2 – Distribuția respondenților studenți în funcție de ultimul nivel de studii absolvite
- Grafic nr. 3 – Distribuția pe genuri a respondenților studenți
- Grafic nr. 4 – Distribuția respondenților studenți pe grupe de vârstă
- Grafic nr. 5 – Distribuția respondenților profesori în funcție de nivelul la care predau
- Grafic nr. 6 – Distribuția respondenților profesori pe grade didactice
- Grafic nr. 7 – Distribuția respondenților profesori pe genuri
- Grafic nr. 8 – Distribuția respondenților profesori pe grupuri de vârstă
- Grafic nr. 9 – Distribuția respondenților profesori în funcție de vechimea în activitatea academică
- Grafic nr. 10 – Avantajele și oportunitățile învățământului juridic online în viziunea studenților
- Grafic nr. 11 – Avantajele și oportunitățile învățământului juridic online în viziunea cadrelor didactice
- Grafic nr. 12 – Dezavantajele și provocările învățământului juridic online în viziunea studenților
- Grafic nr. 13 – Dezavantajele și provocările învățământului juridic online în viziunea cadrelor didactice
- Grafic nr. 14 – Calitatea educației juridice online în viziunea studenților
- Grafic nr. 15 – Calitatea educației juridice online în viziunea cadrelor didactice
- Grafic nr. 16 – Gradul de atractivitate a sarcinilor de lucru primite online, în viziunea studenților
- Grafic nr. 17 – Principalul „furnizor” de suport și îndrumare, în viziunea profesorilor
- Grafic nr. 18 – Principalul responsabil de menținerea motivației pentru învățarea online, în viziunea studenților
- Grafic nr. 19 – Principalul responsabil de menținerea motivației pentru învățarea online, în viziunea profesorilor
- Grafic nr. 20 – Continuarea activității didactice în regim online, în viziunea studenților
- Grafic nr. 21 – Continuarea activității didactice în regim online, în viziunea profesorilor
- Grafic nr. 22 – Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane, în viziunea studenților
- Grafic nr. 23 – Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane, în viziunea profesorilor

Indexul tabelelor comparative

- Tabel comparativ nr. 1 – Calitatea educației juridice online, comparativ cu educația față în față
- Tabel comparativ nr. 2 – Principalul responsabil pentru menținerea motivației de învățare online
- Tabel comparativ nr. 3 – Continuarea activității didactice în regim online
- Tabel comparativ nr. 4 – Adaptarea educației juridice la realitățile contemporane